JÖNKÖPING UNIVERSITY
School of Education and Communication

Litteraturens möjligheter

Värdegrundsarbete genom litteraturundervisning

KURS: *Examensarbete för ämneslärare, 15 hp*
PROGRAM: *Ämneslärarprogrammet med inriktning mot gymnasiet (Sv)*
FÖRFATTARE: *Anela Efendic*
EXAMINATOR: *Anett Almgren White*
TERMIN: *VT21*

SAMMANFATTNING

Värdegrundsarbetet ska genomsyra hela utbildningen. ”Skolans uppdrag är att främja lärande där individen stimuleras att inhämta och utveckla kunskaper och värden” (Skolverket, 2011). Syftet med studien är att undersöka hur svensklärare på gymnasiet arbetar med värdegrunden i litteraturundervisningen för att främja elevernas förståelse för andras situation. Fenomenografin riktar sig mot att förstå värdegrundsarbetet genom litteraturundervisningen vid undersökning av lärares uppfattningar gällande värdegrunden. Undersökningen ämnar undersöka vilka didaktiska val av litteratur lärarna gör för värdegrundspedagogik och hur dessa kan omsättas i praktiken.

Undersökningen genomfördes utifrån ett semistrukturerat fokussamtal med tre svensklärare på gymnasiet. Utifrån fokussamtalet och tidigare forskning genomfördes ett praktiskt fält i form av en elevintervention med 31 elever från ekonomiprogrammet på gymnasiet. Eleverna fick vid ett tillfälle läsa novellen *Märit* av Astrid Lindgren och svara på frågor till novellen. Syftet var att synliggöra ett medvetet och strukturerat värdegrundsarbete i undervisningen, utifrån fokussamtalen och annan forskning. Valet av novell grundlades utifrån dess didaktiska potential.

Resultatet visar att *hur* lärare väljer att arbeta med värdegrunden i litteraturundervisningen är grundläggande. En genomtänkt metod och ett väl genomtänkt och strukturerat värdegrundsarbete är fundamentalt för att lyckas med sin undervisning. Elevinterventionen tydliggör novellen *Märits* didaktiska potential för att belysa olika värden, vilka har möjlighet att främja elevernas förståelse för andra människors situation. Undersökningen visar att det är genom medvetna val av litteratur och medvetna val av metoder där eleverna aktivt för en dialog med texten, ställer frågor till den samt kopplar händelser i texten till eget liv som ett medvetet värdegrundsarbete i litteraturundervisningen bedrivs.

ABSTRACT

The value system must permeate the entire education. "The school's mission is to promote learning where the individual is stimulated to acquire and develop knowledge and values" (Skolverket, 2011). The purpose of the study is to investigate how three teachers of Swedish in upper secondary school work with the values in literatureteaching to promote students' understanding of the situation of others. Phenomenography is suitable for understanding literatureteaching and is aimed at examining teachers' perceptions regarding the values. The survey intends to investigate what didactic choices of literature teachers make for value-based pedagogy and how these can be put into practice.

The survey was conducted on the basis of an semistructured focusconversation with three teachers of Swedish at the upper secondary school. Based on the focus conversation and previous research, a practical field was carried out in the form of a studentintervention with 31 students from the economics program at the upper secondary school. On one occasion, the students had to read the novel *Märit* written by Astrid Lindgren and answer questions for the novel. The purpose was to make visible a conscious and structured value-based work in teaching, based on focus conversations and other research. The choice of novel was based on its didactic potential.

The results show that *how* teachers choose to work with the values in literatureteaching is fundamental. A well-thought-out method and a well-thought-out and structured work on basic values are fundamental to the success of one's teaching. The studentintervention clarifies the novel *Märit's* didactic potential to shed light on different values, which have the opportunity to promote students' understanding of other people's situation. It is through conscious choices of literature and conscious choices of methods where students actively engage in a dialogue with the text, ask questions to it and connect events in the text to their own lives that a conscious value-based work in literatureteaching is conducted.

JÖNKÖPING UNIVERSITY
School of Education and Communication

Svenska för ämneslärare 91-120 hp
Ämneslärarprogrammet
VT21

Anela Efendic

Litteraturens möjligheter – Värdegrundsarbete genom litteraturundervisning

The possibilities of literature – Values through litterature

Antal sidor: 42

Sökord: Litteratur, värdegrund, undervisning, didaktik, fenomenografi, didaktisk potential

Keywords: Literature, value systems, education, didactics, fonomenography, didactic potential

---

Innehållsförteckning

SAMMANFATTNING .....

ABSTRACT **3**

1. Inledning **1**

2. Syfte och frågeställningar **2**

3. Bakgrund **2**

Det dubbla uppdraget och värdegrundspedagogik *2*

Förena skolans olika uppdrag i litteraturundervisningen *3*

4. Tidigare forskning om värdegrundsfrågor och litteraturundervisning **5**

Fem olika förhållningssätt att ta sig an litteratur på *5*

Didaktisk potential *6*

5. Fenomenografi **9**

6. Metod och material **10**

Triangulering *11*

Fokusgrupp som kvalitativ datainsamlingsmetod *11*

Fokusgruppens urval och avgränsningar *12*

Fenomenografisk analys *13*

Elevintervention *14*

Novellen Märit *15*

Etiska överväganden *17*

7. Resultat av fokussamtal **17**

1.Lärarnas tolkning av skolans värdegrund och lärarens uppdrag *18*

2.Värdegrundsarbetet i litteraturundervisningen *19*

3.Värdegrundsarbetets möjligheter i litteraturundervisningen *24*

4.Lärarnas didaktiska val av litteratur och utmaningar med värdegrundsarbetet *25*

Sammanfattning av resultat *27*

8. Resultat av elevintervention **28**

9. Diskussion **32**

Metoddiskussion *32*

Resultatdiskussion *34*

Litteraturundervisningens värdegrundsmål i relation till dess möjligheter och utmaningar *34*

Omsättning av värdegrundsfrågor i praktiken *39*

Vidare forskning *41*

Slutord *42*

10. Referenser .....

11. Bilagor .....

Bilaga 1 .....

Bilaga 2 .....

Bilaga 3 .....

Bilaga 4 .....

1. Inledning

I *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011* (Skolverket, 2011) – hädanefter Gy11 - beskrivs den värdegrund som det svenska skolsystemet vilar på. Med värdegrund avses ett antal värden såsom demokrati, mänskliga rättigheter och jämlikhet, vilka alla som arbetar i skolan har i uppdrag att arbeta utifrån samt diskutera med eleverna. Lärarna har ett stort ansvar, eftersom de måste aktualisera värdegrunden i sin undervisning, oavsett undervisningsämne. Läroplanen lägger stor vikt vid demokratibegreppet och skolan vilar på en demokratisk värdegrund. Svensk gymnasieskola har enligt Gy11 i uppdrag att ”klargöra det svenska samhällets grundläggande demokratiska värden och de mänskliga rättigheterna samt med eleverna diskutera konflikter som kan uppstå mellan dessa värden och rättigheter” (Skolverket, 2011). Läroplanen anger däremot inte *hur* skolorna ska arbeta med värdegrundsfrågor. En central pedagogisk fråga blir därför vilka metoder och vilket material som värdegrundsarbetet ska utgå ifrån. Detta bör varje lärare och lärarlag ta ställning till (Alkestrand, 2017).

Skolan har det dubbla uppdraget att verka för att elever tillägnar sig kunskaper inom olika ämnen och fostra elever till goda samhällsmedborgare. I ämnesplanen för svenskämnet tillskrivs litteratur en nyckelroll för ”förståelse av andra människors erfarenheter, livsvillkor, tankar och föreställningsvärldar” och som ett medel för förståelse för ”grundläggande demokratiska, humanistiska och etiska värden” (Skolverket, 2011). Inom ramen för lärares demokratiska uppdrag är det huvudsakliga målet att utveckla elevernas tilltro till den egna förmågan och därmed främja elevernas förståelse för andras situation.

Enligt Molloy (2007) är de båda uppdragen något som inte bör separeras. Värdegrundsuppdraget kan inte särskiljas uppdraget att verka för att elever tillägnar sig kunskaper. Detta kräver att varje enskild skola och enskild lärare tänker igenom vad värdegrunden egentligen innebär för verksamheten som helhet och för specifika undervisningssituationer. Det är upp till varje enskild lärare att iscensätta både kurs- och läroplan och därmed varierar omsättningen i praktiken, vilket även bidrar till att gymnasieelevernas kunskaper om vissa delar av värdegrunden också varierar. Mot denna bakgrund är det intressant att utifrån yrkesverksamma svensklärare på gymnasiet undersöka hur deras kunskaper och erfarenheter gällande värdegrundsarbetet kan införlivas och

integreras i undervisning. Undersökningen syftar till att svensklärare tillsammans vid ett tillfälle får möjlighet att reflektera och analysera över hur de genom litteraturen införlivar värdegrunden i sin undervisning och på ett praktiskt vis exemplifiera hur litteraturundervisning och värdegrundsarbete kan konkretiseras.

2. Syfte och frågeställningar

Syftet med denna studie är att bidra med kunskap om hur litteraturen och litteraturundervisningen kan användas för att på ett praktiknära vis främja utvecklingen av elevernas förståelse för andra människors situation.

Således är följande frågeställningar fokus för studien:

- Vilka värdegrundsmål har lärarna med sin litteraturundervisning och vilka möjligheter respektive utmaningar beskriver lärarna i relation till dessa mål?
- Vilken beskrivning ger lärarna kring arbetet med värdegrunden genom litteraturen?
- Vilka didaktiska val av litteratur i syfte att beröra värdegrundsfrågor gör lärarna och hur kan didaktiska val av litteratur för värdegrundspedagogik omsättas i praktiken?

3. Bakgrund

I följande avsnitt beskrivs relevanta begrepp som både visar problematiken med värdegrundsuppdraget samt ger kunskap om värdegrundens betydelse för litteraturundervisningen.

Det dubbla uppdraget och värdegrundspedagogik

Begreppet värdegrund lanserades i skolans läroplansarbete inför *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet* - hädanefter Lpo94 (Colnerud, 2004). Värdegrund kan ses som ett uttryck från den sekulariserade skolans försök att återknyta till en moralisk läroplanskod, vilket tidigare inte hade varit möjligt inom skolan. Uppmärksamheten riktades på begreppets pluralitet. Problemet är, enligt Colnerud, att begreppet har blivit ett samlingsnamn för de flesta värdefrågor, moral- och etikfrågor, demokratifrågor, relationsfrågor och livsåskådningsfrågor. Colnerud (2004) beskriver de skolpolitiska dokumenten som oemotsägliga och ständiga och främst av demokratisk och moralisk karaktär, som exempelvis respekten för människolivets okränkbarhet, individens

frihet och integritet och alla människors lika värde. Vidare beskriver Colnerud att det uppstår problem gällande dessa begrepps och fenomens innebörd och huruvida de används i skolan. Skolans praktiker och lärarna definierar ofta begreppen operationellt och pragmatiskt, och därmed uppstår problem gällande moral och sociala frågor som uppmärksammas och kallas värdegrundsfrågor (Colnerud, 2004). Författaren beskriver att begreppet värdegrund har fyllts med så många olika, ofta abstrakta, delar att begreppet i vissa sammanhang definieras av samtliga samlingsnamn. Begreppets betydelse innefattar därmed meningsskiljaktigheter mellan skolpolitiken och skolans praktiker och lärarna, vilket synliggör begreppets abstraktion (Colnerud, 2004).

Även inom engelskspråkig utbildningsforskning förekommer flera begrepp som beskriver olika pedagogiska insatser som riktas mot att påverka elevernas moraliska handlingsnormer och demokratiska värderingar (Colnerud, 2004). *Value, - moral, - character, - civil* och *citizenshipeducation* är begrepp som förekommer och överlappar varandra. Värdegrunden har kommit att samlas under värde- och normfrågor och istället används begreppet ”värdegrundspedagogik” som ett samlingsnamn för dessa fenomen. Colnerund förklarar att värdegrundspedagogik bör urskilja de olika pedagogiska syften värdegrunden innefattar. En sådan klassificering av fenomenet skulle bidra till att varje individ kan uppfatta att värdefrågor från trosuppfattning till demokratisyn hänger ihop i ett välintegrerat välfärdssystem. Däremot förklarar Colnerud (2004) att pedagogiska insatser kan ha olika objekt, även när de sker i en integrerad pedagogisk praktik. Detta innebär att värdefrågorna kan anses hänga ihop, men uppmärksamheten kan variera utifrån undervisningens syfte. Värdegrunden behandlas då som en pedagogisk fråga. Värdegrunden riskerar att bli ett urholkat begrepp om det utan distinktion omfattas av att alla olika begrepp samlas under ett och samma. Olika värdepedagogiska insatser kan därmed inte ersätta varandra, som att exempelvis skolprojekt mot mobbning automatiskt skulle utveckla demokratiska värden (Colnerud, 2004).

Förena skolans olika uppdrag i litteraturundervisningen

Gunilla Molloy (2017) har undersökt hur lärare kan förena skolans dubbla uppdrag i svenskundervisningen. Författaren skriver om demokratiuppdraget och kunskapsuppdraget och menar att svensklärare i sin undervisning genom begreppen *makt, mångfald, tillgång, forma/omforma* och *ömsesidigt beroende* samt kategorierna *kön, klass* och *etnicitet* kan få

elever och andra lärare att fundera över sambandet mellan språk och makt. Vidare förklarar författaren att detta samband synliggörs i texter om begreppen integreras. Svensklärarens uppdrag är å ena sidan att ge eleverna ett språk, å andra sidan att ge eleverna förmågan och möjligheten att kritiskt tolka, analysera samt utveckla språket. Molloy (2017) menar att inom demokratiuppdraget tar normkritiska och kritiska textarbetet plats utifrån kategorierna kön, klass och etnicitet. Det politiska ställningstagandet handlar om texten som sådan och kan anses problematiskt. Molloy (2017) förklarar att det politiska ställningstagandet innebär att kategorierna kön, klass och etnicitet får ta plats och problematiseras i litteraturen, och därmed bildar ställningstagandet en sorts emancipatorisk ansats. Molloy förklarar att ett kritiskt literacy-perspektiv från lärare ofta beskrivs som svårt att undervisa utifrån, men ett sådant perspektiv på undervisningen innebär att eleverna utvecklar förmågan att förstå och påverka sin omvärld och förhålla sig kritiskt till olika beskrivningar av omvärlden (Molloy, 2017).

På Skolverkets hemsida finns det stödmaterial till läroplanen vars uppgift är att vägleda lärare i värdegrundsarbetet i undervisningen. Det är viktigt att lärare står för sina värden om vad som är rätt och fel både i skolan och i samhället, eftersom det i läroplanen uttrycks att en av skolans primära uppgifter är att överföra grundläggande värderingar till eleverna (Skolverket, 2011). Enligt skollagen (2010:800) ska skolan ”främja lärande där individen stimuleras att inhämta kunskaper och utvecklas”. Renberg & Friberg (2015) förklarar att två av svensklärares främsta uppgifter är att ge eleverna möjlighet att både diskutera angelägna livsfrågor och att fördjupa sin förståelse för litterära texter. Därmed beskrivs svensklärarens olika uppdrag i en och samma mening. När lärare tolkar uppdraget som dubbelt och agerar därefter utifrån en individuell moralisk och etisk kod kan det dock uppstå konflikter. Att integrera en individuell moralisk och etisk kod bidrar generellt till en konfliktfylld situation för lärare att diskutera värdegrundsfrågor i undervisningen. Därmed kan en ambivalens uppstå hos läraren, eftersom värdegrundsuppdraget inte är uppdelat utan förväntas införlivas i all undervisning. Molloy (2007) förespråkar alltså en enhetlig syn på skolans olika uppdrag.

4. Tidigare forskning om värdegrundsfrågor och litteraturundervisning

I detta avsnitt presenteras tidigare forksning som har en anknytning till litterarturens möjligheter att öppna upp för värdegrundsarbetet i litteraturundervisningen. För att få en förståele för lärares olika förutsättningar att närma sig värdegrundsarbetet i undervisningen presenteras inledningsvis en bredare bild av arbetet med litteratur kopplat till styrdokument. Sedan presenteras texters didaktiska potential och hur det praktiska arbetet i svenskundervisningen med elever kan gå till.

Fem olika förhållningssätt att ta sig an litteratur på

I svenskämnets syfte beskrivs att undervisningen ska leda till att eleverna utvecklar förmåga att använda skönlitteratur ” (…) som en källa till självinsikt och förståelse av andra människors (…) livsvärldar och föreställningsvärldar” (Skolverket, 2011). Skönlitteraturen ska agera som en dörröppnare för att möjliggöra för eleverna att både reflektera, analysera och diskutera mänskliga föreställningsvärldar samt nå en ökad förståelse för andra människors livsvillkor. Att skapa ett innehållsligt sammanhang redan innan läsningen skapar en förförståelse för vad boken kan komma att handla om. Judith Langer (2017) betonar vikten av att elever får en förförståelse genom dialogisk högläsning, vilken innebär att eleverna i ett socialt rum delar berättelser och där eleverna konkret kan uppleva vad aktiv läsning och förståelse innebär för läsningen. Därmed utesluts inte heller elevernas möte av nya kunskaper och erfarenheter. Författaren betonar även vikten av att ge eleverna rika tillfällen att genom reflektion succesivt fördjupa sina föreställningar av det lästa, vilket återkommer i svenskämnets syfte. Langer (2017) förklarar detta genom fem olika faser, eller förhållningssätt, att gripa sig an, ta emot och röra sig genom texter. De fem förhållningssätten Langer presenterar innebär att läsaren aktivt läser genom dialog med texten och ställer frågor till texten för att koppla händelser i texten till sitt eget liv. Genom att angripa skönlitteratur på detta sätt främjas elevernas arbete med läsning och skönlitteratur och elevernas reflekterande förmåga, beskriver Langer (2017).

Den första fasen omfattas av orienteringsfasen vilken innebär att läsaren skapar sig en överblick genom att gå in i texten. I denna fas skapar läsaren initiala funderingar och föreställningar. I den andra fasen, förståelsefasen, har läsaren byggt upp en föreställningsvärld som begripliggör sammanhang mellan samband och händelser. I denna fas kan även nya fakta

tillkomma som inte överensstämmer med det läsaren föreställt sig, vilket innebär att läsaren är tillbaka i fas ett. Den tredje fasen, återkopplingsfasen, innebär, enligt Langer (2017), att läsaren stannar upp och tar ett steg tillbaka i läsningen för att skapa sig en egen värld utifrån det lästa. Vilka läsarens reflektioner är och vilka erfarenheter läsaren har med sig så här långt i läsningen analyseras i denna fas. I den fjärde fasen, överblicksfasen, betraktar läsaren läsupplevelsen objektivt. Läsaren objektiverar erfarenheter och gör kopplingar till andra texter och drar slutsatser. Den femte och sista fasen, kreativitetsfasen, menar Langer (2017) förekommer mer sällan än de andra fyra. I denna fas tar läsaren med kunskaper från tidigare föreställningsvärldar och skapar något nytt bortom dessa. Detta innebär även att läsaren tar med sig tidigare kunskap och applicerar på andra situationer vid exempelvis konflikthantering i det verkliga livet och därmed kommer läsningen till praktisk nytta. Dessa angreppssätt på skönlitteratur som omfattas av hur vi läser sker inte i en linjär ordning utan läsaren rör sig mellan faserna under läsningens gång (Langer, 2017).

Föreställningsvärlden är alltid rörlig och föränderlig menar Langer (2017). För att utvärdera elevernas arbete kan lärare kan ställa frågor till eleverna: *Vilka frågeställningsvärldar har eleverna hittills byggt upp? Vad har eleverna fått ut av läsningen? Vad har eleverna förstått av det de läst?* (Langer, 2017). Genom att läraren utvärderar elevernas arbete med skönlitteratur skapas ett kreativt arbetssätt för att hjälpa elever att röra sig mot en djupare förståelse och visa vägar till hur litteratur kan användas för en intensivare social, personlig, kritisk och kognitiv hållning. I värdegrundsarbetet genom skönlitteratur ger metoden eleverna möjlighet att utforska både sig själva och andra, att definiera och omdefiniera vilka de är, vilka de skulle kunna bli och hur världen skulle kunna se ut menar Langer (2017). Det är samtalet och dialogen som är kärnan i värdegrundsarbetet och en förutsättning för ett medvetet handlande. Genom metoder likt Langers (2017), där läsaren är aktiv genom en dialog med texten, ställer frågor till den samt kopplar händelser i texten till eget liv, kan ett mer medvetet värdegrundsarbete i litteraturundervisningen bedrivas.

Didaktisk potential

Läsning i unga år anses avgörande för hur vi deltar i samhället och kan ta vara på våra demokratiska rättigheter. Föräldrar, bibliotekarier och lärare är de som i hög utsträckning väljer litteraturen åt de unga. I skolan sätter lärarna ramarna för arbetet med litteraturen och det är dessutom lärarens uppgift att hitta läsbar och meningsfull litteratur till eleverna

(Hedemark och Karlsson, 2017). Molloy (2008) förklarar att om lärare läser det eleverna ska läsa och deltar i diskussioner, hjälper det eleverna att se textens alla dimensioner på ett sätt som inte är möjligt om läraren inte deltar i läsningen . När en skönlitterär text förs in i klassrummet, förblir den inte längre enbart en skönlitterär text. När den skönlitterära texten läses i skolan och när den läses på ett visst sätt förändras den. Lärande kan uppstå om skönlitteratur flätas in i en ständigt pågående dialog och då kan även en mångfald av olika texter uppstå och bli en resonansbotten för klassrumsdiskussioner (Molloy, 2008).

Skönlitteraturen öppnar upp för stora möjligheter. Molloy (2008) beskriver hur skönlitteratur kan bidra till motsättningar i klassrummet. Motsättningarna handlar exempelvis om lärarens val av skönlitteratur, samtal mellan elever och lärare om skönlitteratur, men också samtal mellan enskilda elever som väckt känslor. Enligt Molloys uppfattning handlar motsättningarna om grundläggande mänskliga rättigheter och om demokratiska värderingar. Författaren menar att uppfattningar om etnicitet, klass, kön kan skapa motsättningar. Därmed kan också motsättningarna underbyggas och diskuteras utifrån argument, vilket innebär att diskussionen blir ett erkännande av motsättningen skriver Molloy (2008).

Att läsa skönlitteratur för att lära något om livet, dess möjligheter och motsättningar, bör förändra svenskämnet (Molloy, 2008). Horisonter kan vidgas, fantasin kan uppövas och en ökad inlevelseförmåga kan infinna sig hos människan om hon läser, skriver och talar om texter. Skönlitteratur är en kunskapskälla som utgör användbara motstridigheter i värdegrundsarbetet som redan finns integrerat i svenskämnet. En förändrad syn på svenskämnet skulle bidra till en möjlig väg till tolerans för andra människors livsvillkor och nya tankesätt skulle öppnas för läsare i olika åldrar genom mötet med skönlitteratur i skolan (Molloy, 2008).

Björn Bradling (2020) har i sin licentiatavhandling undersökt hur elever i årskurs 3 på gymnasiet genom användning av läslogg tar steget in i en transformativ lärandeprocess, vilken innebär att eleverna förmår att få syn på och eventuellt förändra sina egna förgivettaganden. Bradling beskriver att svensk skola har prioriterat den subjektsorienterade läsningen, den så kallade ”fria” läsningen, vilken bland annat innebär att eleverna fritt får välja en bok som de exempelvis läser under lov eller har som bänkbok. Subjektsorienterad läsning och tolkning kan möjligtvis bidra till engagemang på individnivå, men också leda till utmaningar vid utebliven läsning. Den fria individuella läsningen kan även leda till en

kunskapsrelativistisk inställning till läsning av skönlitteratur. Risken med skolläsningen blir då att den saknar meningsfulla sammanhang eller att läsningen fokuseras på färdighetsträning (Bradling, 2020).

I avhandlingen beskrivs *critical literacy* ”som ett led i att forma en erfarenhetspedagogisk didaktik som vill föra in kritiska aspekter i läsarens annars mer oreflekterade läsning” (Bradling, 2020, s. 21). Författaren problematiserar det faktum att fiktionstexternas egenart åsidosätts till förmån för användningen av litteraturen som ett medel för sociokulturell frigörelse inom *critical literacy*. I skolpraktiken samverkar *critical literacy* ofta med subjektsorienterad läsning eftersom båda angreppsätten lämnar litet utrymme för textens orubblighet och därmed handlar läsningen om förmåga och färdighet till kritiskt tänkande och görande (Bradling, 2020).

Om svensklärare medvetet gör didaktiska överväganden utifrån värdegrunden i litteraturundervisningen, *skulle* gymnasieskolans svenskämne *kunna vara* en brygga mellan subjektiv och kritisk läsning menar Bradling (2020). När lärare väljer böcker åt eleverna finns det en risk att matchningen mellan elever och fiktionstext är för närliggande. En balansgång mellan risken samt ambitionen att knyta an till elevers specifika intressen och livsvärldar kan ses som en utmaning. En fara som kan uppstå om matchningen mellan elevers intresse och vald text inte är närliggande är att det saknas utrymme för utveckling (Bradling, 2020).

Alkestrand (2016) använder didaktisk potential som ett sätt ”att undersöka vilka möjligheter att problematisera värdegrundsfrågor som skönlitteratur ger upphov till” (s.70). Författaren förklarar att ordvalet *problematisera* används av den anledningen att olika perspektiv bryts mot varandra i skönlitterära texter, vilket är speciellt användbart i en didaktisk kontext. Alla sorters skönlitteratur kan potentiellt användas för att diskutera värdegrundsfrågor i en skolkontext. Det är inte heller så att det endast är de goda exemplen, vilka för fram de värden som skolans lärare måste införliva i sin undervisning, som har en didaktisk potential.

> En skönlitterär texts didaktiska potential är en potential i betydelsen en möjlighet som texten ger upphov till. För att potentialen ska kunna aktualiseras och bli till någonting mer än en orealiserad möjlighet krävs en läsare som på ett eller annat sätt går i dialog med texten (Alkestrand, 2016, s.71).

En tydlig utgångspunkt är betydelsen att arbeta med didaktisk potential utifrån antagandet att all litteratur kan läsas, men att en didaktisk funktion inte inbegrips om texten inte används som ett pedagogiskt verktyg där eleverna får möjlighet att reflektera över texten i förhållande till värdegrunden. Eleverna kan gå i dialog med texten på olika sätt. En ”typ-situation” Alekstrand (2016) beskriver är att arbeta med ett litterärt verk i klassrummet där läraren intar rollen som en förmedlande länk mellan skönlitteraturen och eleverna via instuderingsfrågor. På så sätt styr läraren i varierande grad elevernas uppmärksamhet mot vissa aspekter av texten och kan därmed aktualisera den didaktiska potentialen angående värdegrundsfrågor. Likaså blir de elever, som på egen hand inte uppmärksammar denna fråga, delaktiga i värdegrundsarbetet (Alkestrand, 2016).

5. Fenomenografi

I följande avsnitt presenteras och motiveras undersökningens teoretiska utgångspunkt. Analysen i studien utgår från fenomenografin. Teorin valdes eftersom den belyser vilka uppfattningar lärare har om värdegrunden och därmed möjliggjorde teorin för att ta reda på *hur* värdegrundsarbetet bedrivs genom litteraturundervisningen. Lärarnas uppfattningar är centrala i studien. Ett praktiskt fält undersöktes utifrån lärarnas beskrivning om *hur* värdegrundsarbetet genom litteraturen går till. Det praktiska fältet synliggör även elevers uppfattningar om olika värden.

Fenomenografin skapades vid pedagogiska instutionen vid Göteborgs universitet på 1970 – talet under ledning av Ference Marton (Claesson, 2020). De flesta fenomenografiska studier koncenterades på att kartlägga vilka uppfattningar som finns av vissa fenomen. Claesson beskriver att det som kallas ett fenomen inom fenomenografin uppfattas varierande och att ta reda på hur människor tänker om något eller uppfattar något kallas inom den fenomenografiska forskningen för ett ”andra ordningens perspektiv”. När forskaren däremot bedriver något utan att visa på eller problematisera den subjektiva sidan av fenomenet, alltså när en människa erfar något kallas det för ”första ordningens perspektiv” (Claesson, 2020). Fenomenografin domineras av den andra ordningens perspektiv. Eftersom studiens syfte är att undersöka lärares varierande beskrivningar och uppfattningar av hur de arbetar med fenomenet värdegrund genom litteratur, ligger det också i syftets intresse att genom teorin undersöka vilka olika uppfattningar lärare kan ha om värdegrund och litteratur. Detta för att undervisningen ska ”syfta till att elever ska inhämta och utveckla kunskaper och värden”

(Skolverket, 2011). Claesson (2020) beskriver även att fenomenografin fokuserar på variationen av uppfattningar och hur de kan samspela för att bidra till lärande hos eleverna. Det är just uppfattningsbegreppet som är intressant i denna studie i förhållande till lärarna. Värdegrunden kan uppfattas på olika sätt och uppfattningarna är enligt Claesson (2020) inte statiska. Det är dessa variationer som är intressanta att undersöka inom studiens ramar.

Det är vid granskning av människors uppfattningar genom ”andra ordningens perspektiv”, vilket i detta fall är lärarnas uppfattning av värdegrundens betydelse i littereraturundervisningen, den fenomenografiska teorin blir ett sätt att belysa och förstå lärarnas uppfattningar (Alexandersson, 1994). Det är viktigt att ta hänsyn till att resultatet sker utifrån andra ordningens perspektiv. Undersökningen avser att skilja på lärarnas åsikter om fenomenet värdegrund och relatera det till hur det formuleras i forskning och styrdokument. Inom fenomenografin bör även ett *vad*- och *hur* perspektiv belysas, eftersom en människas tankar och handlingar i ett specifikt sammanhang alltid existerar i förhållande till något annat menar Alexandersson (1994, s.13). Detta något består av ett innehåll och det är innehållet som styr vad medvetandet riktas mot. I detta sammanhang är lärarna styrda av svenskämnets innehåll, vilket belyser *vad*-perspektivet. *Hur*-perspektivet lyfts fram genom hur uppfattningen är strukturerad och riktad. För att förstå litteraturundervisningen riktar sig fenomenografin mot att undersöka lärares fenomen – uppfattningar gällande värdegrunden. Lärares uppfattningar är centralt i studien eftersom syftet är att ta reda på *hur* litteraturen kan användas för att på ett praktiknära vis främja utvecklingen av elevernas förståelse för andra människors situation.

6. Metod och material

I följande avsnitt redovisas och motiveras studiens val av metoder, material, urval, val av analysmetoder och etiska överväganden. Inledningsvis presenteras och motiveras triangulering. Vidare presenteras fokusgrupp som kvalitativ datainsamlingsmetod, fokusgruppens urval, samt fenomenografisk analysmetod. För att belysa undersökningen utifrån ytterligare ett perspektiv presenteras sedan studiens elevintervention, samt interventionens tillvägagångssätt, urval och tematisk analysmetod. Avsnittet avslutas med etiska överväganden.

Triangulering

Eftersom undersökningen syftar till att bidra med kunskap om hur litteraturen och litteraturundervisningen kan användas för att på ett praktiknära vis främja utvecklingen av elevernas förståelse för andra människors situation har jag valt att genomföra ett fokusgruppssamtal och en elevintervention. En sådan undersökningsmetod kallas för triangulering (Bryman, 2018). Triangulering innebär att man använder mer än en metod vid studiet av sociala företeelser. I denna studie skapades triangulering genom att använda fokusgruppssamtal och elevintervention som metoder, vilket innebär att den data som tolkats fått en större tillförlitlighet (Bryman, 2018). Enligt Bryman kan de olika metoderna visa på olika resultat och i förlägningen kan det vara svårt att precisera varför data skiljer sig åt. Denna undersökning förtydligas utifrån två olika perspektiv och visar på en mer omfattad bild av värdegrundsarbetet genom litteratur. Resultatet bidrar därmed till en ökad förståelse för undersökningens syfte, vilken hade varit svårare om endast en metod tillämpats (Bryman, 2018).

Fokusgrupp som kvalitativ datainsamlingsmetod

I enlighet med Bryman (2018) grundar sig valet av metod på vad som passar för att uppfylla studiens syfte och besvara dess frågeställningar. Kvalitativa data som fokuserar på specifika frågeställningar om värdegrundsarbetet i litteraturundervinsingen samlas in genom att tre lärare i egenskap av medlemmar i ett gemensamt arbetslag, diskuterar och resonerar kring undersökningens frågeställningar. Enligt Bryman kan deltagarna lyfta fram den frågeställning som de anser vara viktig inom området. Eftersom fokusgruppledaren måste lämna en viss del av kontrollen till deltagarna förväntas betydelsefulla frågor på så sätt komma upp till ytan. Fokusgruppstekniken gör det möjligt att skapa en förståelse för varför människor tycker och handlar som de gör, och att fokusgruppen möjliggör för deltagarna att utforska varandras skäl för att ha en viss åsikt. Detta kan bli mer intressant än i en vanlig intervju där intervjupersonen ofta får frågor om vilka orsakerna är till varför hen har en viss åsikt. I en fokusgrupp argumenterar individerna ofta med varandra och ifrågasätter varandras åsikter. Detta möjliggör för det faktum att mer realistiska beskrivningar av vad lärarna tycker och tänker framträder, eftersom de tvingas reflektera över dem och dessutom kanske också ändrar sina uppfattningar. Därmed kan förfarandet även bidra med kunskap till den aktuella verksamheten.

En digital, inspelad och semistrukturerad fokusgruppsintervju genomfördes med deltagande lärare. Inspelningen underlättade vid senare transkribering. Utgångspunkten vid transkriberingen av fokussamtalet var att fånga upp sådant som ansågs relevant för undersökningen. Därmed transkriberades inte hela intervjun bokstavligen. Upprepningar transkriberades inte och viss redigering gjordes vid transkribering, med anledning av att det som har sagts ska fungera i skriven text. Pauser som inte tillför innehållet har tagits bort, men innebörden i intervjuerna är oförändrad. Vid inspelningar är det lätt att backa tillbaka och återuppspela om senare oklarheter uppstår. En semistrukturerad situation synliggör lärarnas åsikter och synsätt och metoden möjliggör även för att studera huruvida lärarna samfällt skapar mening i en företeelse (Wibeck, 2010), som i denna studie alltså handlar om värdegrundsarbetet i litteraturundervisningen. Det är viktigt att lärarnas interaktion, den process som inbegrips när lärarna förstår eller tolkar en social företeelse, inte är oberoende av andra människor. En social företeelse blir meningsfull då den sker i samspel och diskussioner med andra och fokusgruppen förmedlar därmed en bild av de processer genom vilka mening konstrueras i vardagen (Bryman, 2018). Fokusgrupper rymmer en uppenbar potential vad gäller att undersöka hur människor tillsammans skapar mening åt det fenomen som diskuteras. I studien har metoden använts för att undersöka lärares åsikter, idéer, tankar och uppfattningar om litteraturundervisningen (se bilaga 2). Interaktionen mellan lärarna var av fördel, då de i egenskap av arbetskamrater under samtalet ställde frågor till varandra och gemensamt utvecklade tankemönster runt fokusfrågorna, vilket även gynnar verksamheten de arbetar i (Wibeck, 2010). Eftersom fenomenografin syftar till att urskilja vad som skiljer uppfattningarna åt, gav metoden utrymme för att lyfta fram lärares olika uppfattningar och skilda åsikter.

Fokusgruppens urval och avgränsningar

Urvalet av lärare utgår från ett bekvämlighetsurval. Vid ett bekvämlighetsurval består utvalet av personer som finns tillängliga för forskaren (Bryman, 2018). I denna undersökning utgår urvalet av lärare från tidigare VFU-studier. En nackdel med bekvämlighetsurval är att resultatet inte går att generalisera och att resultatet inte blir respresentativt för hela lärarkåren, vilket exemplevis ett slumpmässigt urval hade varit. Valet av lärare grundlades även utifrån att lärarna ingår i ett gemensamt arbets- och ämneslag. Lärarna arbetar i flera avseenden tillsammans när de exempelvis planerar arbetsområden. Detta ger lärarna förutsättningar till varierande uppfattningar av en lokal kontext. En fokusgrupp bör vara så sammansatt att

deltagarna känner sig trygga och vågar framföra sina åsikter och frivilligt delta i diskussioner. En homogenitet är rimlig i fråga om deltagarnas bakgrund, men inte i deras attityder, uppfattningar och erfarenheter (Wibeck, 2020). Urvalet av lärare utmärks däremot av att de delar liknande erfarenheter som lärare och att de finner fenomenet värdegrund relevant samt att lärarna har svenska som huvudämne. Därmed fanns det en risk för en allt för förutsägbar diskussion.

Fenomenografisk analys

Data från fokusgrupperna analyseras med hjälp av fenomenografisk analys som metod. Fenomenografisk analys fokuserar på att analysera de variationer som bidrar till förståelse av lärarnas uppfattningar av fenomenet värdegrund. Fejes och Thornberg (2009) presenterar en analysmodell som använts vid bearbetning av materialet från fokusgruppen. Genom följande sju steg analyserades lärarnas variationer:

1. I det första steget bekantade jag mig med materialet. Det arbetet inleddes samtidigt som transkriberingen. Vidare gick jag igenom och läste det transkriberade fokusgruppssamtalet flertalet gånger, samt gick igenom de anteckningar som fördes i samband med samtalet.

2. I detta steg analyserades, sorterades och färgmarkerades de mest signifikanta uttalanden för undersökningens syfte och frågeställningar. Relevant text urskiljdes och markerades från övrig text vilket underlättade inför nästa steg. De mest signifikanta uttalandena för studien framkom i lärarnas samtal av fråga 1 samt frågorna 4 – 9 (*se bilaga 2*).

3. Bland de redan färgmarkerade uppfattningarna lyftes i detta steg skillnader och likheter fram, utifrån lärarnas uppfattningar om värdegrunden. I detta steg använde jag även olika färger för att markera de uppfattningar som hörde till samma kategori och synliggjorde därmed även skilda uppfattningar. Lärarnas samtal angående fråga 4 och 8 bidrog till material gällande skillnader och likheter.

4. I detta steg grupperades de olika färgerna utifrån de skillnader och likheter som framkom, men även skillnader och likheter i hur lärarna införlivar fenomenet i undervisningen. De olika uppfattningarna ställdes sedan mot varandra.

5. I detta steg läste jag varje grupps uppfattningar högt flera gånger för att identifiera det mest signifikanta i den kategorin.

6. I detta steg namngav jag varje kategori på ett sätt för att synliggöra det mest centrala inom varje kategori. Kategorier som förekom var bland annat: *uppfattningar, värdegrund, utmaningar, möjligheter, didaktisk potential, läraransvar, litteratur, relationsskapande, hinder, aktiv läsning och strategier* och *mål och mening*.

7. Utifrån de mest betydelsefulla och flest förekommande kategorierna kunde jag urskilja tre större och mer omfattande kategorier: *uppfattningar om värdegrunden, didaktiska val av litteratur och målet med värdegrundsarbetet*. Dessa gav en överskådlig bild av de mest betydelsefulla delarna, vilka kunde relateras till undersökningens syfte och frågeställningar.

Kategorierna presenteras utefter forskningens fokus och frågeställningar. Kategoriernas betydelse synliggjordes genom att exempelvis visa hur de är relaterade till övriga kategorier, följderna av dem och deras relevans till övrig litteratur i studien. Enligt Bryman (2018) är ett sådant synliggörande det viktigaste i införlivandet av insamlade data men även annan forskning. Eventuella avvikande röster som förekom under samtalet beaktades vid relevans för undersökningens helhet. Genom att belysa och synliggöra även sådant som ansågs oväntat i förhållande till undersökningens syfte betraktas det bidra med ny och relevant kunskap. Det är av betydelse att varje kategori utgår från lärarnas konkreta uppfattningar angående fenomenet värdegrund och hur litteraturen används som pedagogiskt verktyg för att införliva fenomenet i litteraturundervisningen. Utifrån Fejes och Thornbergs (2009) analysmodell kom de teman som ansågs ha högst relevans, förekom flest gånger och var sammanhängande att prioriteras vid presentationen av teman.

Elevintervention

Utifrån den teoretiska delen – tidigare forksning och resultat av fokusgruppsamtalen - utformades och prövades en fallstudie i form av en läsintervention med 31 elever från ekonomiprogrammet på gymnasiet. Elevinterventionen skapades för att synliggöra lärarnas beskrivningar av värdegrundsarbetet genom litteratur och hur arbetet kan omsättas i praktiken. Det som studerades var vad som händer i ett konkret fall under verkliga förhållanden och vad det bidrar till för ingående kunskap om förloppet. Eleverna fick vid ett tillfälle under 90

minuter individuellt läsa novellen *Märit* av Astrid Lindgren, reflektera över novellen samt skriftligt svara på frågor till den (se bilaga 3). Urvalet av elever skedde utifrån ett bekvämlighetsurval med 31 elever från tidigare VFU-studier. De 31 tillfrågade eleverna deltog alla i undersökningen, efter att ha tillägnat sig både muntlig och skriftlig information om undersökningens genomförande samt lämnat samtycke (se bilaga 4). Liksom resultatet från fokusgruppssamtalet, kan inte heller detta resultat generaliseras. Elevinterventionens resultatet är inte respresentativt för alla elevers olika tolkningar av novellen, vilket exemplevis ett slumpmässigt urval även i denna metod hade varit. Novellens didaktiska potential synliggörs endast utifrån att en klass med 31 elever läst och tolkat novellen, därmed hade ett slumpmässigt utval med fler elever från olika årskurser och program bidragit till ett mer representativt resultat.

Bearbetning av elevsvaren analyserades med hjälp av tematisk analys vilket Wibeck (2010) förespråkar för att skapa vidare förståelse. Inledningsvis undersöktes mönster och nyckelord som framkom i elevernas beskrivningar beträffande deras uppfattningar angående värdegrundsfrågor i novellen. De mönster och nyckelord som framkom i analysarbetet sorterades därefter i olika teman. Identifierade teman färgkordinerades och de olika färgerna baserades på frågorna till novellen (se bilaga 3). Temana är kopplade till begrepp som förekommer i skolans styrdokument gällande värdegrunden. De huvudteman som bildades efter undersökning och granskning av mönster och nyckelord var *människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde* samt *jämställdhet och solidaritet mellan människor* (Skolverket, 2011). Ett sådant fokus gav möjlighet till att skildra elevernas (varierande) uppfattningar av novellen och därmed uppmärksammades novellens didaktiska potential för ändamålet.

Novellen Märit

Valet av novell är medvetet och grundar sig i dess didaktiska potential för värdegrundsarbete (Nordberg, 2020). Valet av text grundar sig även i rekomendationer från andra lärare som under VFU-studier använt novellen i andra litterära sammanhang vars syfte varit att beröra olika värden. En annan betydande faktor vid val av text var dess omfång på 18 sidor. Sidorna är tryckta i ett mindre format och eftersom eleverna uppskattades behöva 25 - 30 minuter till förfogande att läsa novellen, och resten av tiden till att reflektera över och analysera frågorna, ansågs antalet sidor relevant för elevinterventionen.

Novellen *Märit* är skriven av Astrid Lindgren och handlar i korthet om en fattig flicka som efter att oförklarligt fått en fin tablettask i gåva av populära Jonas Petter i samband med att båda börjar i samma klass, börjar följa efter honom. Märit och Jonas Petters relation är speciell och inte helt lätt att förstå, men det går att läsa in ett ömsesisigt intresse, även om Jonas Petter utåt försöker signalera motsatsen. Jonas Petter är en högstatuskille och intar en ledarroll i ett pojkgäng. Senare i novellen blir han utsatt för ett slags attentat under en utflykt, när hans pojkgäng sätter en stor sten i rullning mot honom. Märit hindrar stenen med sin kropp och kläms till döds. Novellen slutar med Märits begravning där hennes familjs sorg bara antyds. Begravningen är framförallt en tydlig markering av att allt går vidare som förut. Jonas Petters eventuella känslor framgår inte i novellen och de andra barnen är efter begravningen upptagna med att titta på ett ägg i ett fågelbo och tycks ha glömt Märit (Lindgren, 2015).

Genusperspektivet, klassperspektivet, marxistiska synvinklar och intersektionell normkritik öppnar sig om läraren ställer frågor som exempelvis *Vem har makt i novellen?* och *Vilka konsekvenser kan detta ge?*. Nordbergs (2020) olika angreppssätt försöker visa att litteraturteori kan vara relevant för litteraturlärare på många sätt i arbetet med ungdomar och litteraturläsning. Novellens didaktiska potential grundar sig i Nordbergs forskning gällande litteraturdidaktik, fokussamtalen, och frågorna eleverna svarat på och reflekterat över angående texten *Märit* (se bilaga 3) är formulerade utifrån det. Nordberg (2020) beskriver att eleverna får tillfälle att reflektera över sin egen roll i meningsskapandet genom möjligheten att fylla i luckor i novellen, eftersom vi i novellen *Märit* inte får veta något om hur de inblandade gestalterna upplever sina inbördes relationer. Detta kan vara meningsfullt för eleverna att på så sätt ta kontroll över meningsskapandet. Att möta eleverna är essentiellt gällande litteraturundervisningens utformning och har potential att påverka forskning om litteraturundervisning (nordberg, 2020).

Alkestrand (2016) betonar vikten av att litteraturläsning kan utgöra ett viktigt inslag i elevernas demokratiska fostran, hur viktigt det är att koppla det lästa till elevernas erfarenheter, att läsning av skönlitteratur väcker etiska frågor, samt vilka möjligheter som uppstår när skönlitteratur skapar främmandegörande effekter. Dessa effekter ska hjälpa eleverna att se och förstå fenomen på ett fördjupat sätt när det betraktas ur ett ovant perspektiv. Ett värdegrundsarbete som har som mål att skapa självständiga och kritiska

samhällsmedborgare ställer krav på en tillit hos både läraren och eleverna till den unga individens förmåga och potential. Beroende på vilka frågor läraren ställer till texten öppnar sig ofta helt nya rymder, vilket i enlighet med Alkestrand (2016) tydliggör betydelsen för hur läraren aktualiserar den didaktiska potentialen angående värdegrundsfrågor i undervisningen, och därmed möjliggör för att styra elevernas uppmärksamhet mot vissa aspekter av texten.

Etiska överväganden

Inom forskning ska en avvägning göras mellan forskningskravet och individskyddskravet. Grundläggande etiska frågor som rör de personer som är direkt inblandade i forskningen gällande frivillighet, integritet, konfidentialitet och anonymitet är förhållningssätt som är viktiga för genomförandet av undersökningen. Forskningen måste bedrivas utifrån dessa förhållningssätt. Det är av stor vikt att vara medveten om dessa etiska förhållningssätt vid samhällsvetenskapliga undersökningar, då det endast vid medvetenhet kring förhållningssätten kan fattas välgrundade beslut. För att skydda deltagarna mot olika former av skada och risk för skada, genom den information som tagits fram i undersökningen, kommer informationen hanteras på ett riktigt och lagenligt sätt, vara säkra och användas i endast i undersökningens syfte. Därmed får undersökningens deltagare fullständig information om undersökningen syfte och upplägg (se bilaga 1 och 4) för att de frivilligt ska lämna sitt samtycke (Bryman, 2018). Alla deltagare - lärare inklusive elever - är avidentifierade i alla framställningar som är resultat av undersökningen. Vid beskrivning av lärarnas olika uppfattningar, i kapitlet resultat, används fingerande namn för att anonymisera lärarna och skydda deras identitet. Alla deltagare är även myndiga.

7. Resultat av fokussamtal

I detta avsnitt presenteras och analyseras lärarnas olika uppfattningar av fenomenet värdegrund och hur de använder litteraturen som pedagogiskt verktyg för att integrera och införliva värdegrundsarbetet i undervisningen. Resultatet presenteras utifrån fenomenografisk analysmodell över lärarnas uppfattning om värdegrundsarbetet i litteraturundervisningen. Det analyserade resultatet delas upp och presenteras i ett antal teman enligt figur 1, vilka utgörs av lärarnas varierande uppfattningar som avgränsats utifrån studiens syfte och frågeställningar. De olika temana som presenteras i figuren är alla beroende av varandra.

Figur 1

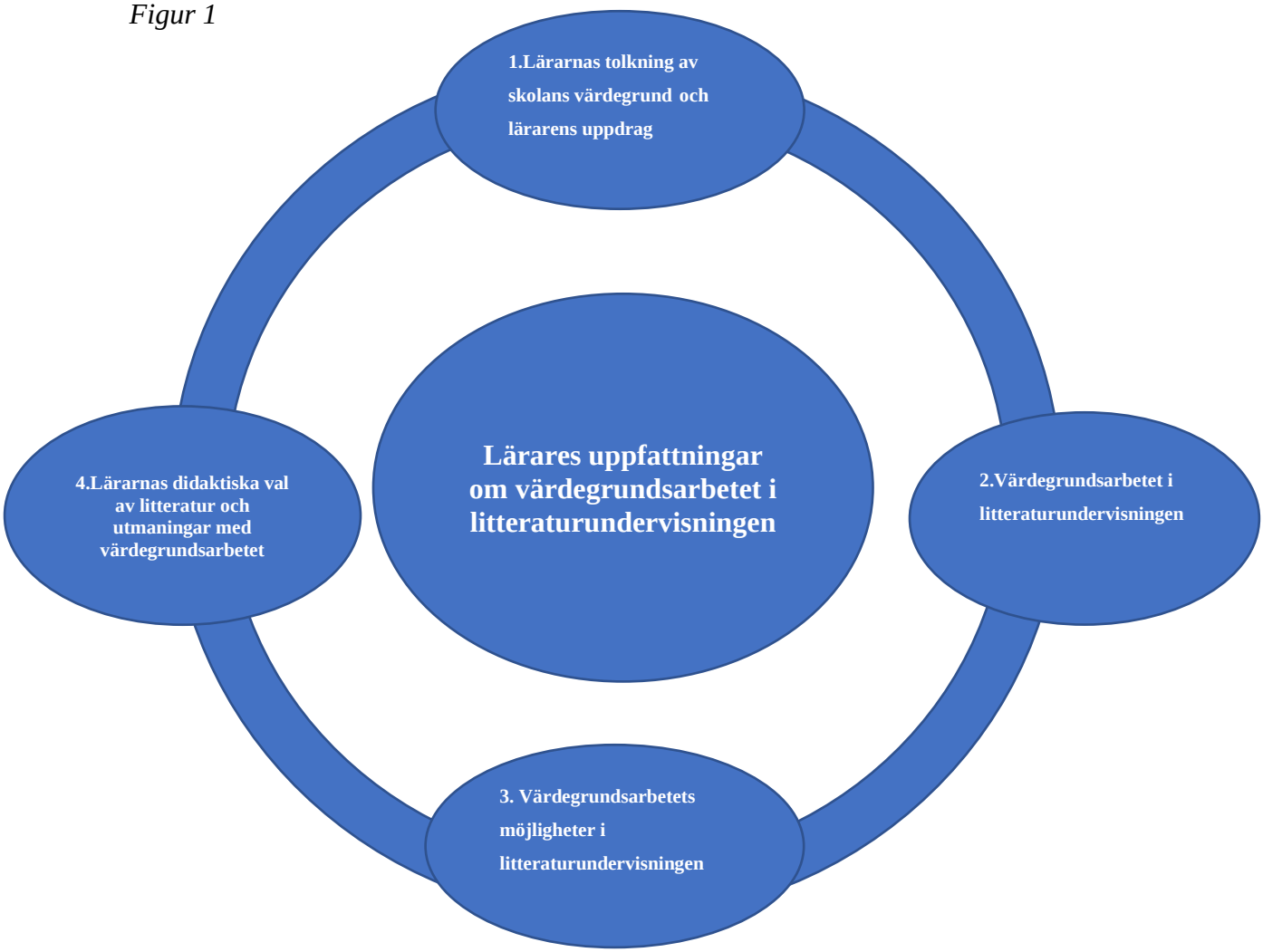

1.Lärarnas tolkning av skolans värdegrund och lärarens uppdrag

Inledningsvis är de tre tillfrågade lärarna alla överens om att värdegrundsuppdraget inte bör separeras från undervisningen. Ewas uppfattning om fenomenet förklaras utifrån att skolan bör spegla det övriga samhället och att en generell ökad medvetenhet kring lärarens uppdrag har utvecklats. Detta förklarar Ewa genom följande uttalande:

> Det kan ju va olika typer bakgrunder, socioekonomisk det kan va kulturell, det kan va sexuell läggning, religion, alltså allt detta kan vi ju väva in i vår undervisning […] Överlag är vi väldigt medvetna om det här […] det har utvecklats både hos en själv men också i skolan överlag tycker jag, att man ser hela spektrat som finns i samhället måste ju också finnas i vår undervisning (Ewa).

Anna beskriver däremot uppfattningen utifrån att värdegrundsarbetet sker integrerat och implicit i all undervisning som bedrivs, men inte att den nödvändigtvis begrundas i alla texter som eleverna får möjlighet att läsa. Värdegrundsarbetet sker mer spontant när läraren har en relation till eleverna, vilket ligger i linje med att elever får möjlighet till olika mycket värdegrund i undervisningen. Anna förklarar att en god relation till eleverna skapar spontana diskussioner och värdegrundsarbetet sker utifrån det:

> Man försöker att hitta texter som kan intressera eleverna och då hamnar man automatiskt i att man diskuterar liksom varför handlar karaktärerna på det här sättet vad hade hänt om den var på ett annat sätt och hur skulle du agera i den här situationen (Anna).

Fredrik uppfattar däremot att tolkningen av värdegrunden främst handlar om att man som lärare först ska vara medveten om skolans värdegrund och dess innebörd. Vid medvetenhet skapas också en vilja att arbeta med den och integrera den i undervisningen. Fredrik menar att lärarens vilja att arbeta med och integrera värdegrunden i undervisningen ska förbereda och gynna eleverna inför kommande liv:

> Det är viktigt att vi som lärare först och främst gör klart för oss själva var vi själva står i dessa frågor men också diskuterar med de kollegor vi jobbar med. Det måste ske en vilja hos oss att arbeta med värdegrunden för att det ska gynna eleverna när de går ut gymnasiet. Det är alltid lättare att arbeta mot samma mål om man har en samsyn kring vårat uppdrag (Fredrik).

Fredriks utsaga betonar vikten av att alla lärare bör arbeta mot samma mål för att det ska underlätta införlivandet av värdegrunden i undervisningen. I egenskap av lärare bör det även ske en samsyn gällande de värden som skolan står för. Samsynen ska hjälpa lärare att diskutera skolans värderingar med eleverna.

2.Värdegrundsarbetet i litteraturundervisningen

Skolan och lärarna bär ett stort ansvar gällande elevernas syn på värdegrundsfrågor. Enligt Fredrik ska eleverna, utifrån lärarens iscensättning av värdegrunden, få möjlighet att uppleva skolan som en arbetsplats där värdegrunden diskuteras och genomsyrar hela deras skolgång och där mångfald infinner sig:

> Jag menar, skolan ska vara en förberedelse för kommande yrkesliv eller arbetsliv […] skolan är en arbetsplats där man träffar alla olika typer av människor och att man liksom får med sig det inför kommande liv […] jag tänker att det kanske inte alltid är medveten handling utan jag tror att man bara gör (Fredrik).

Fredriks uppfattning av fenomenet värdegrund beskrivs utifrån att värdegrunden genomsyrar hela skolan och den enskilda undervisningen. Enligt lärarna är värdegrundsarbetet inte alltid en medveten handling, utan aktualiseras naturligt utifrån andra aktuella samhällsdebatter. Lärarna diskuterar uppfattningarna med premissen att man som lärare har värdegrunden med sig naturligt, eftersom skolan är en plats där mångfalden infinner sig. Lärarna beskriver att den naturliga medvetenheten som infinner sig hos lärarna kring fenomenet, och att värdegrunden kan vara något som diskuteras mycket i skolan, jämfört med övriga samhället, är en del av läraryrket:

> Automatiskt blir man medveten om den och kanske tänker på den extra mycket i skolan och försöker göra skolan aktuell det är lätt att man lyfter såna frågor när det passar. Jobbar man i skolan jobbar man med alla typer av ungdomar och olika bakgrunder. Vi vill skicka med de ska bli goda samhällsmedborgare (Anna).

Annas uttalande om att skolan har en lättillgänglig möjlighet att aktualisera andra aktuella och viktiga samhällsdiskussioner. Detta förväntas av lärarna som en del av deras uppdrag. Samtidigt uppfattar lärarna att värdegrundsarbetet i undervisningen sker naturligt, eftersom Anna säger att skolan är en plats där olika värden anses har en naturlig plats i diskussioner.

Samtliga lärare påtalar under gruppintervjun vikten av att värdegrundsarbetet i litteraturundervisningen bör följa aktuella samhällsdebatter. Lärarna förde under samtalet en diskussion om deras uppfattningar gällande vilka ämnen och händelser som tas upp i undervisningen i relation till övriga samhället. Lärarna tydliggör uppfattningen om värdegrundsarbetet i litteraturundervisningen genom exempel kopplade till Skolverkets kunskapskrav. Ewa tydliggör sina uppfattningar genom att säga att: ”kunskapskraven talar om för oss lärare att eleverna ska läsa olika texter från olika tider och kulturer”. Aktuella samhällsdebatter gällande människolivets okränkbarhet, jämlikhet och alla människors lika värde är frågor som enligt lärarna ger en tydlig ingång till att diskutera värdegrundsfrågor med eleverna generellt, men också en ingång till litteraturen där texter kan jämföras med

samhällsdebatten. Ewa exemplifierar under intervjun ett ämne som varit aktuellt i undervisningen, diskussionen angående *Black lives matter*:

> Man får ta upp sådana saker som händer precis nu då har man liksom redan ett litet intresse hos dem, och då är det lätt att komma igång och diskutera. Senast har diskussionen gällande Black lives matter haft en tydlig ingång i värdegrundsarbetet och där märker man att eleverna blir engagerade (Ewa).

Ewa påpekar att många texter i undervisningen har didaktisk potential att på ett naturligt sätt integrera och belysa värdegrundsfrågor. Lärarna beskriver att det handlar mer om *hur* läraren väljer att arbeta med texten, alltså vilken metod som används, som är av betydelse. Lärarna betonar vikten av att ge eleverna rika tillfällen att genom reflektion succesivt fördjupa sina föreställningar av det lästa. Lärarnas uppfattningar är att valet av text i sig inte är det svåra, utan vilka frågor som ställs till texten som eleverna ska arbeta med. Alla lärare är överens om att svårigheten finns i att hitta en text som är anpassad till alla elevers olika behov, och där eleverna kan känna igen sig i vissa sammanhang. Ewa ger ett tydligt exempel på när ett sådant arbete fungerar väl. Återigen förklarar lärarna att ett sådant arbetssätt kräver en god relation till eleverna.

Texter bör även innehålla dilemman som lyfter elevers olika åsikter, men också dilemman som introducerar helt nya sätt att tänka. Annas uppfattning är att det bör ske en balansgång där, vilket är lärarens profesionella omdöme, eftersom syftet inte är att alltför hetsiga diskussioner ska uppstå. Lärarnas uppfattningar skildrar värdet av relationsskapande i klassrummet. Textarbetet som sker utifrån elevernas åsikter kräver ytterligare ett engagemang från lärarnas sida. Eftersom läraren väljer texter åt eleverna finns det också en risk att matchningen mellan elev och text inte är närliggande, vilket kan bidra till avsaknad av utveckling:

> Vårt yrke är ju så relationsbyggande och det handlar så mycket om att vara lyhörd inför gruppen och vilka behov som finns […] för det krävs ju ett väldigt stort engagemang från lärare, alltså dels det här med relationsskapande, men också för att hitta en text det innebär ju också att man måste vara ganska så påläst också om ungdomslitteratur (Anna).

Anna säger att lärares engagemang är av stor vikt för att fånga upp eleveras olika intressen. Lärarnas utsagor om deras uppfattningar kring värdegrundsarbetet i litteraturundervisnigen

tydliggör det faktum att de texter som presenteras i litteraturundervisningen ska bidra till att eleverna vill läsa och vill diskutera. Precis som Anna säger förutsätter det en god relation mellan lärare och elever, och att lärarens bemötande i litteraturundervisningen ska hjälpa eleven framåt i diskussioner. Därmed hjälper läraren eleven att stärka tron på sin egen förmåga att våga uttrycka sig. Känner eleverna att de befinner sig i ett sammanhang där de får möjlighet och tillfälle att uttrycka sina tankar och känslor fritt skapas även trygghet. Anna belyser även vikten av att vara påläst om ungdomlitteratur. Om lärare engagerar sig i texter som passar eleverna förstärks även relationen, och därmed kan trygghetskänslor hos eleverna uppstå.

De intervjuade lärarna diskuterar vid flertalet tillfällen att etnicitet, klass och kön kan skapa konflikter. Även andra teman kan skapa konfliker i litteraturundervisningen. Fredrik uttrycker att litteraturen öppnar dörrar till flertalet av värdegrundens aspekter som man i undervisningen kan synliggöra, och att det är texten som styr vad som kan ske i lärandeväg:

> I tvåan läser vi just nu Doktor Glas och det handlar ju om att döda en annan människa och om det där under vissa omständigheter är rätt och det är ju en vidrig fråga, så på så sätt öppnar litteratur upp de stora frågorna och det gör det till att valet av litteraturen blir ett medvetet val som styr samtalet (Fredrik).

En intressant aspekt som Fredrik lyfter fram är att valet av litteratur styr samtalet. Detta innebär att de dilemman som uppstår vid vald bok lyfter elevernas olika åsikter om kontroversiella frågor. Däremot uppfattar Fredrik att valet av litteratur i detta fall inte är medvetet i sig, men att valet av bok utgörs av att litteraturundervisningen för tillfället består av litteraturhistoria och att läsa klassiker. Bokens innehåll belyser även andra etiska frågor som skuld och förlåtelse, vilka är värda att diskutera, förklarar Fredrik. I och med detta diskuterar lärarna huruvida en bok behöver ha ett ”gott” avslut eller inte och om det goda alltid måste ”vinna”. Lärarna kommer fram till att elevera nödvändigtvis inte behöver erhålla endast upplevelser från ”goda böcker”, där avslutet ”inte blivit som man hade tänkt sig”. Å andra sidan uttrycker lärarna återigen värdet av elevernas positiva läsupplevelse, och att därmed inte välja litteratur som belyser allt för betungade ämnen som bidrar till att läraren berövar elevernas läslust. Men även i de tunga ämnena finns det elever som känner igen sig, vilket kan ge eleverna ett ytterligare perspektiv på igenkänning. Enligt lärarnas uppfattning

kräver detta en ännu större ansträngning för att uppnå målet med litteraturen. Målet med litteraturundervisningen är att möjliggöra ett vidgat perspektiv hos eleverna, att eleverna ska lyckas se en boks handling utifrån olika perspektiv. Ewas uppfattning gällande litteraturundervisningens mål tydliggörs genom följande uttalade:

> Oavsett vad man själv har fått med sig hemifrån om vad som är rätt och vad som är fel, så är skolan vara ett ursnitt ur samhället, man måste lära sig att respektera varandra oavsett sexuell läggning eller religion eller vad det nu kan vara. Jag tycker liksom återigen att syftet är att diskutera de här frågorna, att lyfta de stora frågorna och få se det genom litteratur (Ewa).

Ewas uttalande visar att undervisningen inte bör vara neutral. Ett värdegrundsarbete som sker utifrån Ewas exempel, där syftet med värdegrundsarbetet i litteraturundervisningen är att diskutera olika värden utvecklar arbetssättet och leder till nya insikter hos eleverna som både kan förändra men även påverka maktförhållanden som finns.

I intervjun förklarar Anna att man kan arbeta med texter på olika sätt, även om texten enligt läraren inte anses utmanande. Följande resonemang Anna för angående val av texter utifrån samhället och den uppfattade värdegrunden, sammanfattar tydligt hur litteraturundervisningen kan fungera väl vid medvetenhet hos lärare. I utsagan skildras också att diskussionen från eleverna kommer från den valda texten som också styr innehållet i lärandesituationen:

> Man kan jobba med texter där man kontrasterar två perspektiv och utifrån dem kan man skapa diskussioner. Ibland är det ju bra att ha samma epok eller samma skeende eller samma tematiskt fråga fast från två perspektiv. Det kan vara manligt/kvinnligt, ung/gammal. I vissa texter där man inte vet om huvudpersonen är en kille eller tjej, sådana texter är alltid bra, då kommer nästan alltid diskussion ifrån eleverna själva och inte ifrån läraren (Anna).

Enligt lärarens uppfattning är det texterna som styr diskussionerna i undervisningens innehåll. Läraren uppfattar att de texter som är valda inför specifikt undervisningssammanhang är konstruerade för ett viss sorts innehåll och därmed sker ett medvetet val från läraren beroende på vad den vill att eleverna ska diskutera och vilken kunskap lärandeundervisningssituationen ska bidra till. Läraren påtalar premissen att värdegrundsarbetet inte ska ske utpräglat utan att eleverna själva ska komma fram till vad läraren vill att eleverna ska diskutera och komma fram till med utvald text och dess innehåll. Antagandet kan utgöra svårigheter för eleverna.

Dels beror det på eleverna i klassen och hur väl utvecklad deras läsförmåga är och dels beror det på elevernas förförståelse inför texten.

3.Värdegrundsarbetets möjligheter i litteraturundervisningen

Lärarna uttrycker det faktum att textarbetet i undervisningen är en källa till hur elever tillsammans får nya insikter samt synliggör gamla. Lärarna exemplifierar ett antal böcker som kan användas i undervisningen på olika sätt som belyser flera olika teman, utifrån vad varje enskild lärare har för behov utifrån klassammansättning. De olika behoven diskuteras och lärarna ger tydliga exempel på när en och samma bok har fungerat väl för olika mål. Olika mål kan innebära att lärare behöver göra olika didaktiska val utifrån olika situationer och sammanhang som uppstår med eleverna i ett klassrum. Anna berättar om en situation som uppstod i en klass där valet av skönlitteratur grundade sig i olika elevers föreställningar om sexualitet. Anna förklarar att arbetet blev mer riktat för att på ett naturligt sätt kunna belysa diskussioner gällande sexualitet och identitet. Vid detta tillfälle betonar Anna att det var skarpt läge, men betonar också värdet av litteraturen även vid sådana tillfällen. Arbetet i klassrummet fick föras utifrån flera olika fronter, där värdegrundsfrågor explicit fick komma upp till ytan, men också integrerat i litteraturundervisningen. Detta är ett sätt som visar nyttiggörandet av fiktionsläsning.

Annas beskrivning visar på en specifik situation där hon behövt angripa skönlitteratur utifrån en situation eleverna har varit med om, och som därmed leder till att eleverna kan relatera till litteraturen. Elevernas läsning främjas på så vis, samtidigt som deras personliga utveckling gynnas och livssyn utvecklas i enlighet med skolans värdegrund och uppdrag. Oavsett om eleverna är med om situationer likt Annas beskrivning, är lärarens uppfattning om värdegrunden, engagemang och medvetenhet och insyn i elevernas liv, fundamental för ett lyckat textarbete:

> Det kändes skönt att kunna göra arbetet via en roman, då i det här fallet var *Björnstad*. Då pratade vi ju om någon annan. Det här var en sak som hände inför öppen ridå i klassrummet med alla närvarande, så vi hade ju alla det här på näthinnan […] då tycker jag att litteraturen är ett fantastiskt sätt att kunna belysa saker utan att prata om dem direkt […] Att genom litteraturen belysa sådant, det är ju faktiskt lite specifikt för vårt ämne att vi har den möjligheten (Anna).

Med ett sådant styrt och inriktat arbete som Anna bedrivit i undervisningen utifrån elevernas behov, är lärarna överens och uppfattar att utmaningen ligger i att hitta rätt bok till rätt tillfälle om liknande situationer uppstår. Arbetet sker distanserat, men genomförs ändå intimt förbundet till eleverna. Lärarna återkommer till vikten av relationsskapandet där relationen med en grupp är avgörande. De beskriver att arbetet underlättar, men att det i årkurs ett är svårare: ”vårt yrke är ju så relationsskapande, det handlar så mycket om att vara lyhörd inför gruppen, se var behoven finns och som lärare styra arbetet”, säger Anna. Lärare måste alltid ta ställning utifrån elevernas behov och för att öka elevers läsintresse är det viktigt att personalen arbetar tillsammans anser lärarna, de belyser vikten av att elevernas läsintresse ökar om arbetet förs på flera håll.

4.Lärarnas didaktiska val av litteratur och utmaningar med värdegrundsarbetet

Att främja elevernas personliga utveckling och förståelse för andras situation genomsyrar lärarnas diskussion angående de olika uppfattningar lärarna har. Detta tema är övergripande inom varje område där lärarna samtalar kring värdet av värdegrundsarbetet i litteraturundervisningen. Ewa förklarar att: ”skolan och lärarna har ett stort ansvar vad gäller att leda eleverna till läsning som intresserar dem och som bidrar till att elever diskuterar och reflekterar över skönlitteratur”. Hon säger även att: ”olika former av anordnade informationsträffar för elever och personal, på exempelvis biblioteket där aktuell ungdomslitteratur presenteras, är betydelsefulla för både lärare och elever”. Träffarna är betydelsefulla för att läraren kan ta del av aktuell ungdomslitteratur som förhoppningsvis tilltalar eleverna och för att många författare väljer att skildra aktuella samhälleliga debatter via litteraturen, vilket lärarna förklarar underlättar deras värdegrundsarbete genom litteratur. Det är en ingång vad gäller vad som händer i ungdomars liv utifrån samhällets perspektiv. Det också viktigt att eleverna tillsammans med lärare och andra vuxna får ta del av ny skönlitteratur, ”det är en väg att bilda elevrelationer på” säger Ewa.

Lärarna samtalar om vikten av att ha en bra skolbibliotekarie och att använda den resursen. Även om lärare försöker tipsa varandra, delta i olika grupper på sociala medier där de får boktips eller får boktips från kollegor på andra skolor, har skolbibliotekarien en stor roll för att underlätta arbetet. Lärarna diskuterar att det är ett tidskrävande arbete att sålla ut relevant litteratur. Utifrån denna diskussion beskriver lärarna att de har en bild av vad de anser att

eleverna bör läsa, men eleverna ska också vilja läsa den litteraturen. Ewa beskriver hur arbetet kan underlättas:

> Vi har ju också haft informationsträffar som både biblioteket och skolbiblioteket anordnat där de har presenterat ny ungdomslitteratur och det är också ett sätt, det handlar inte heller om att säga att det här eller den här lät intressant, för att på något sätt måste man ju ha hjälp med att sålla ut för att läsa så mycket som man skulle vilja, det finns ju inte en chans (Ewa).

Det Ewa menar är att läraren aldrig behöver välja litteratur ensam för en hel klass. Det finns andra resurser nära till hands som hjälper till om tiden inte räcker till. En annan intressant diskussion som fördes under samtalet var huruvida valet av litteratur är en faktor som påverkar elevernas uppfattningar om värdegrundsfrågor. *Styr lärarna vad eleverna ska tycka och tänka om vissa frågor?* Anna besrkiver att lärarna till viss del styr elevernas syn på vissa värden:

> Elevernas syn på vad de ska tycka och tänka sprids så klart lite grann utifrån valet av litteratur läraren gör. Det kan också gå fel ibland, men alla har rätt att tycka och tänka, elever ska inte bli kränkta om de inte får uttrycka sina åsikter (Anna).

I Annas utsaga skildras att elevernas åsikter ibland inte får ta plats i undervisningen eftersom läraren styr vissa uppfattningar utifrån bestämd litteratur. Fredrik uttrycker däremot återigen litteraturens förmåga att öppna dörrar till värdegrundsfrågor. Viss litteratur öppnar mer upp för större frågor än annan, vilket är en av litteraturens fördelar, är Fredriks uppfattning. Åsikter om vad som är rätt eller fel, bra eller dåligt, och om huruvida sådant bör belysas i undervisningen hade lärarna olika åsikter om:

> Om man har en bok som slutar där huvudpersonen tar självmord eller så där kanske eller handlar om incest eller nåt sånt, där då kanske man inte skulle välja den. Jag kanske inte skulle läsa exempelvis Lolita, så nej det jag tycker inte, men vissa ämnen kanske jag skulle undvika (Fredrik).

Fredriks uttalande om boken *Lolita* beskriver hur en litterär text genom sitt innhåll på olika sätt kan utmana och provocera. I Fredriks tidigare utsaga synliggörs däremot att all litteratur inte är passande i undervisningssyfte. Textens provokation erbjuder svårigheter i undervisningen för att den inte infriar läraryrkets kriterium för relevans samt att romanen är

för vuxna som målgrupp. Anna uttrycker att valet av litteratur måste anpassas efter elevgrupp och menar att oerfarna läsare behöver ett annat innehåll än sådant som provoerar:

> Och sen så är ju många av våra elever inte så erfarna läsare, alltså jag vill inte heller välja böcker där slutet blev totalt som man ville, men jag vill inte heller välja böcker där eleverna bara utmanas till provokation (Anna).

Utifrån dessa utsagor och uppfattningar tydliggörs lärarnas olika sätt att välja litteratur på. Fredrik och Anna uppfattar att metoden återigen är primär i litteraturundervisningen. Ewa är däremot inne på att svåra frågor kan diskuteras, men att målet är att eleverna ska få ta del av goda historier, i annat fall kan elevernas läslust minska:

> Jag vill ha ett positivt avslut på det hela […] det här kräver ju ännu mera jobb, för man vill någonting väl med skönlitteraturen, […] men det får inte på något sätt beröva dem att de inte skulle vilja läsa igen. Om man läser en bok som till exempel ändå tar upp att en person begår självmord i slutet, så finns det ju alltid någon i klassen och som kan känna igen sig i det, och som kan få ett annat perspektiv och man kan liksom visa på andra vägar ut (Ewa).

När eleverna ska läsa litteratur uttrycker lärarna att de vill öppna upp för intresset av läsning och för nya insikter och perspektiv hos eleverna, men att sådant arbete kräver tid och arbete, vilket är en utmaning för lärarna. I Ewas uttalande synliggörs att igenkänning är ett sätt att utvecklas och ger en möjlighet till att se olika situationer och sammanhang utifrån andra perspektiv.

Sammanfattning av resultat

Oavsett om en bok är ond eller god finns det olika sätt att angripa litteraturen på. Enligt lärarnas utsagor gällande uppfattningar om värdegrunden råder det tvetydighet angående litteraturens sätt att utmana eleverna till nya tankesätt. Lärarna förklarar att det inte är helt enkelt att ge eleverna möjlighet att diskutera angelägna livsfrågor och fördjupa sin förståelse för litterära texter. Vilka metoder som fungerar väl i arbetet med litteraturen råder det en differentierad syn på. Lärarna diskuterar och uppfattar att en av lärarens främsta uppgifter är att ge eleverna möjlighet att både diskutera angelägna livsfrågor men också fördjupa sin förståelse för litterära texter. Att lärare bedriver undervisningen utifrån en individuell moralisk och etisk kod när valet och arbetet av litteratur bedrivs synliggörs i lärarnas olika

beskrivningar av hur de vill arbeta med litteratur. Ewa förklarar att det uppstår en ambivalens hos läraren, eftersom värdegrundsuppdraget inte är uppdelat utan förväntas införlivas i all undervisning. I diskussionen gällande uppfattningar om värdegrundsuppdraget går det att skildra att lärarna prioriterar vissa delar av uppdraget mer än andra.

8. Resultat av elevintervention

I detta avsnitt presenteras och analyseras resultaten från elevinterventionen. Redogörelsen följer ett mönster med utgångspunkt i elevernas beskrivningar beträffande deras upplevelser och uppfattningar angående värdegrundsfrågor i novellen. Med ett sådant fokus är det möjligt att skildra elevernas upplevelse av novellen och därmed uppmärksammas novellens didaktiska potential för ändamålet.

I femton av elevsvaren beskrivs vikten av att göra inferenser för att som läsare utveckla empati för karaktärerna i novellen, och därmed utveckla förståelse och självinsikt genom novellen. Att eleverna känner igen sig är vanligt förekommande och det är särskilt tydligt i de frågor som gäller novellens budskap. Elevsvaren visar tydlighet i att novellen blir läst som en framställning av alla människors lika värde, men att det krävs en acceptans av alla människors olikheter för att skapa jämlikhet. Kommande elevsvar representerar helheten av femton elevsvar gällande förståelse för människors olika situationer:

> Novellen är bra om man läser mellan raderna och utvecklar en empati för karaktärerna. Man behöver försöka förstå hur karaktärerna är och varför de beter sig som de gör.

Elevsvaret tydliggör att det krävs aktiv läsning med strategi för att eleverna ska få förståelse för karaktärerna och deras agerande. I nästa citat synliggörs en annan elevs uppfattning av hur novellen belyser flera olika värden. Eleven förmedlar med tydlighet grundläggande värden som förtydligar novellens didaktiska potential:

> Jag tror att författaren vill förmedla alla människors lika värde. Men även att kränkning av människor inte är acceptabelt och att det i värsta fall kan gå så långt att människor mister sina liv. Tror även att författaren vill förmedla att det bör finnas jämställdhet och frihet bland individer.

Elevsvaret förmedlar att novellen belyser alla människors lika värde. Elevsvaret förmedlar däremot att novellen egentligen inte förmedlar jämställdhet mellan karraktärerna men att

novellen ger upphov till att diskutera hur ojämställdheten förmedlas och kan tolkas genom karraktärerna. Angående novellens budskap beskriver några elever att författaren vill förmedla och uppmärksamma ojämlikhet på grund av karaktärernas olika kön. Elevsvaren uppmärksammar att flickor och pojkar behandlas olika. I det första elevsvaret framkommer även att novellen i och med detta skildrar en aktuell samhällsdebatt:

> Jag tror hon (författaren) försöker uppmärksamma hur flickor kan bli behandlade. Särskilt hur de blev behandlade under den här tiden, berättelsen är ju rätt gammal nu. Dock tror jag det är ganska vanligt att pojkar behandlar flickor på detta sätt än idag. Speciellt hur killar i grupp behandlar tjejer.

I elevsvaret synliggörs att även dåtidens samhällsproblem går att synliggöras idag. Undervisningen behöver inte nödvändigtvis innehålla aktuella texter för att belysa aktuella samhällsdebatter. En annan elev uttrycker sin uppfattning av novellens budskap på följande sätt:

> Hur män behandlar kvinnor.

Det första citatet visar novellens olika sätt att angripa en text på, och hur novellen kontrasterar två perspektiv. Ett perspektiv innefattar manligt/kvinnligt och det andra ung/gammal. Det första elevsvaret vilket visar att båda perspektiven finns med i novellen. Ett annat perspektiv som synliggjordes i elevsvaren var jämställdhet mellan kön, även klassperspektivet diskuterades samt vilka röster som hörs i novellen. Att berättarrösten var en utomstående person synliggjordes i elevernas uppfattningar. Eleverna beskriver att gestalterna i novellen hade berättat ”sin historia” på ett annat sätt. I följande uttalande synliggörs ett perspekiv på hur novellens karaktärer uppfattas:

> Om Märit hade berättat sin historia hade texten förmodligen varit mer romantisk och Jonas Petter hade varit en snällare karaktär. Om Jonas Petter hade berättat från sitt perspektiv hade texten kanske varit mer ångerfull på grund av allt som har hänt. Jag har svårt att tro att han glömmer bort en person som räddat hans liv

I elevsvaret synliggörs berättarperspektivet utifrån Jonas Petters perspektiv och att om Jonas Petter hade fått berätta sin historia hade den berättats på ett helt annat sätt. Kommande elevsvar visar till skillnad från föregående tydligt hur Jonas Petters och Mätirs eventuella historia hade utgått från ett mer könsrelaterat perspektiv:

> Märit hade varit väldigt positiv och kärleksfull medan Jonas Petter hade varit mer arg och grabbig

I citaten ovan uppfattas novellens jämställdhetsperspektiv utifrån vilket kön eleverna har satt på novellens karaktärer och därmed har eleverna även uppfattat och förklarat hur karaktärerna hade berättat ”sin historia”. Följande elevsvar skildrar, till skillnad från de två andra, en neurtal syn på karaktärernas historia. Här synliggörs en ömsesidig relation mellan dem:

> Hade Märit berättat sin syn på historien hade hon varit nöjd med att hon kunnat ge tillbaka till Jonas Petter. Jonas Petter tror jag egentligen bryr sig om Märit och tycker att situationen var värre än vad novellen säger

Alla elever uppfattar novellens tema som kärlek och vid flera tillfällen nämns omöjlig kärlek och kärlek mellan klassgränser som novellens motiv. Utifrån tidigare svar beträffande den ojämlikhet eleverna upplever mellan flickor och pojkar i novellen skildras även ojämlikheterna utifrån elevernas upplevda tema. Elevsvaren skildrar Märit och Jonas Petters destruktiva kärleksrelation på olika sätt i förhållande till sådant som flickan Märit utsätts för i novellen. Flera elevsvar beskriver att Märits syn på relationen till Jonas Petter inte besvaras av honom. I svaren beskrivs relationen mellan dem utifrån ett kärleks- och klassperspektiv. Här följer ett elevsvar som tydligt visar och representerar hur eleverna har närmat sig ämnet:

> Märit tycker om Jonas Petter vilket man ser väldigt tydligt. Märit ser deras relation som en kärleksrelation medan Jonas Petter tänker Märit som en liten flicka i klassen som han lätt kan skämta lite om och göra narr av. Han tycker om sättet Märit reagerar och hur hon beter sig, vilket gör att han fortsätter att skämta om henne och Jonas Petter vill spela cool framför sina kompisar.

Skillnaderna mellan Märit och Jonas Petters upplevda relation gentemot varandra beskrivs i citatet. Alla elevsvar innehåller uppfattningar om obesvarad kärlek, vilket bekräftar novellens genus- och klassperspektiv.

Eleverna upplever novellen som en källa till andra människors situation och uttrycker hur karaktärerna gestaltas utifrån skilda sociala förhållanden, vilket generar i skilda levnadsvillkor. Flera elevsvar tydliggör vikten av ödmjukhet inför andra människor, vilket visar på att en utvecklad förståelse för andra människors situation. Förståelse beträffande acceptansen av olikheter som råder mellan människor bör infinna sig för att kunna ta del av

andra människors erfarenheter, livsvillkor, tankar och föreställningsvärldar. Utifrån elevsvaren tydliggörs hur aktiv läsning av litteratur och strategier kring läsningen utvecklar uppfattningar om olika värden hos eleverna. Aktiv läsning och strategi innebär att eleverna för en dialog med sig själva om texten och att de förstår texten med hjälp av de frågor som ställts av texten. I kommande elevsvar anläggs det en tolkning av novellen angående insikt i andra människors situation:

> Barnens olika bakgrund skildras genom att alla inte kommer ifrån samma bakgrund. Märits levnadsvillkor gör att hon reagerar så starkt på den fina gest som Jonas Petter gör och han kan sedan inte förstå hennes reaktion. De andra barnen och Jonas Petter sätter sig inte in i Märits situation och har då inte förståelse av andras erfarenheter, hade de haft det hade situationen troligtvis sett annorlunda ut.

Eleven redogör för de båda karaktärernas bakgrund och situation, samt att det krävs förståelse och insikt för de båda karaktärerna för att att kunna dra slutsatser om varför karaktärerna agerar på ett eller annat sätt. I nästkommande elevsvar preciseras även olika värden genom tydliga exempel ur novellen:

> Äggen passar in i deras värld, de är fina och söta. Märit tillskillnad var ful och stack ut ifrån mängden hon var inget värt i deras ögon och glöms lätt bort av endast några fågelägg. Det visar på hur lite de brydde sig om henne och visar tydligt på klasskillnader och deras betydelser i novellen.

Att människor reagerar olika beroende på olika erfarenheter och bakgrund synliggörs i kommande elevsvar. Utsagan synliggör vikten av att ta del av andra människors erfarenheter och livssituation för förståelse för andra människor. Skillnaden i detta svaret jämfört med de ovan är att eleven förklarar människors olika uppfattningar och vad de bidrar till:

> Barnen har olika bakgrunder. Man uppfattar olika situationer på olika sätt och därav uppfattar de andra barnen inklusive Jonas Petterson Märits lycka när hon fick presentasken av Jonas Petter. Om alla bara hade haft bättre förståelse för Märits situation skulle nog inte händelsen sluta som den gjorde i Märits fall.

Flera elevsvar vittnar om att novellen *Märit* är en källa till självinsikt och förståelse av andra människors erfarenheter, livsvillkor, tankar och föreställningsvärldar. Eleverna uppfattar även att novellen belyser värden som människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet och solidaritet mellan människor. I ovan nämnda citat tydliggörs även skillnader mellan klass, kön och social bakgrund som visar novellen som källa till självinsikt hos eleverna då de kan synliggöra olika värden. Vilken betydelse de olika

värdena har för människorna beskriver en elev med tydlighet och exemplifierar specifikt med några av novellens primära värden:

> Novellen belyser ojämställdhet, brist på solidaritet mellan människor och brist på alla människors lika värde. Novellen belyser problemen och vad som händer om vi inte behandlar varandra med respekt. I novellen belyses inte ojämställdhet mellan kön utan snarare mellan olika klasser och hur svårt det kan vara att vara en utomstående. Novellen belyser även människolivets okränkbarhet, då Märit dör så snabbt från ingenstans och Jonas Petters liv räddas på sekunden. Individens frihets belyses som när Märit väljer att offra sitt liv med det visar även på hur de andra barnen fungerar som en grupp och där alla tänker samma.

Citatet är ett förtydligande av när en läsare kan se det vardagliga och välkända med nya ögon. I detta fall har eleven förstått fenomen på ett fördjupat sätt när det betraktas ur ett ovant perspektiv. Demokrati, mänskliga rättigheter och kulturell mångfald bildar utgångspunkten för värdegrundsarbetet utifrån elevsvaret, vilket bekräftar novellens didaktiska potential. Det är tydligt att eleven genom läsningen av novellen och genom svaren vidgat sin syn på hur novellen är en källa till självinsikt och självkännedom utifrån förtydligande exempel som bekräftar elevens resonemang. Elevsvaret beskriver och tydliggör kunskapen om novellens innehåll angående insikt i andras livssituationer, ställningstaganden i moraliska dilemman men även resonemang utifrån egna föreställningsvärldar. Elevens uppfattning om och upplevelse av novellen har utvecklats genom läsningen utifrån novellens didaktiska potential.

9. Diskussion

I följande avsnitt diskuteras styrkor och svagheter med studiens metod. Därefter diskuteras studiens huvudfokus och knyts samman med undersökningens resultat, bakgrund, tidigare forskning och teori och sist presenteras förslag på vidare forskning.

Metoddiskussion

Denna undersökning visar på en sanning som baseras på tre lärares samtal angående värdegrundsarbetet i litteraturundervisningen och även en elevintervention med 31 elever. Undersökningen kan delvis räknas som replikerbar (Bryman, 2018). Elevinterventionen ger möjlighet till vidare undersökningar gällande novellens didaktiska potential, samt värdegrundsarbete i litteraturundervisningen. Fokusgruppssamtalen visade på en enighet mellan lärarna som i sin tur påverkar resultatet med utgångspunkt i ett välfungerande värdegrundsarbete i litteraturundervisningen. Undersökningens tillförlitlighet förstärkes utifrån lärarnas samsyn gällande uppfattningar om värdegrunden. En förutsättning för

undersökningens genomförande var lärarnas uppfattning av ett och samma fenomen. Lärarnas uppfattningar gällande värdegrundens betydelse ökar undersökningens relevans. Om undersökningen hade genomförts utifrån en annnan metod, och med exempelvis lärare från olika arbetslag från olika skolor, och om andra frågor hade ställts – hade resultatet eventuellt visat på variation. Genomförandet av en sådan undersökning hade bidragit till ytterligare kunskap inom undersökningenområdet och vidgat perspektivet utifrån eventuella oenigheter.

Elevinterventionen grundlades utifrån lärarna i fokusgruppssamtalet. Även om fokussamtalens resultat bidrog till ny kunskap och nya insikter, är elevinterventionen ytterligare ett förtydligangde på hur lärarnas samtal kan bidra till kunskap inom nya praktiska fält. Elevinterventionen bidrog till att lärarsamtalens resultat gav ytterligare möjligheter för undersökningens trovärdighet, vilket visas och konkretiseras utifrån undersökningens teori, lärarnas erfarenheter och det praktiska fältet. Triangulering ger fler infallsvinklar på ett och samma fenomen. Genom att använda två metoder, fokusgruppssamtal och elevintervention, stärks studien och det ger studien fler än ett perspektiv på studiens resultat. Metoden visar att novellens didaktiska potential har givit eleverna möjlighet att utforska både sig själva och andra, att definiera och omdefinera vilka de är, vilka de skulle kunna bli och hur världen skulle kunna se ut om eleverna fått möjlighet att befinna sig i de andra faserna också. Detta möjliggör för vidare forskning inom arbetsområdet, både med fler elever inkluderande men även förändringar i arbetssätt som kräver mer tid.

Enligt Bryman (2018) tenderar fysiska fokusgrupper att ge data med bättre kvalitet jämfört med fokusgrupper online. Detta kan också vara svårt för mig som fokusgruppledare att få kontakt med deltagarna och skapa en fungerande relation till dem. Däremot ser jag inga problem med detta eftersom valet av svensklärare grundar sig på deras intresse för temat och frågeställningarna. Lärarna är vid denna tidpunkt vana vid onlinemöten på grund av distansarbete och distansundervisning vilket kan ses som en fördel vid turtagning i och transkribering av samtalet. Bryman (2018) belyser även det faktum att färre spontana svar förekommer genom onlineintervjuer, däremot kan färre spontana svar vara en fördel då lärarna istället kommer med mer genomtänka svar. Ett annat problem är att deltagarna ofrivilligt kan kopplas ner, det vill säga att kontakten bryts med övriga deltagare eller mig som gruppledare, och därför behöver deltagarna information om hur de ska bete sig när något sådant händer. Inget ofrivillgt tekniskt besvär inträffade under intervjun.

Fokusgruppsintervju som metod understödjer studiens relevans utifrån att lärarnas olika åsikter och uppfattningar om fenomenet värdegrund, och att lärarnas förståelse kring värdegrundsarbete i undervisningen genom skönlitteratur, blir djupare och bidrar till en mer nyanserad bild av lärarens uppdrag. Elevinterventionen är en liten studie vilken riskerar bidra till felaktiga slutsatser och kan leda till svårigheter att uppnå god validietet. Däremot ger interventionen en inblick i elevernas uppfattningar av novellen som bidrar till novellens didaktiska potential.

Resultatdiskussion

Det huvudsakliga syftet med studien är att undersöka hur litteraturen och litteraturundervisnigen kan användas för att på ett praktiknära vis främja utvecklingen av elevernas förståelse för andra människors situation. I följande avsnitt diskuteras studiens huvudfokus och knyts samman med undersökningens resultat, bakgrund, tidigare forskning och teori. Elevinterventionen tydliggör förhållandet mellan dessa utifrån ett praktiskt fält där tidigare forskning, styrdokument och fokusgruppssamtal visar hur resultatet i undersökningen relateras till yrkesverksamheten i form av elevinterventionen. Resultatdiskussionen utgår från undersökningens tre frågeställningar.

Litteraturundervisningens värdegrundsmål i relation till dess möjligheter och utmaningar

Studiens första frågeställning lyder: *Vilka värdegrundsmål har lärarna med sin litteraturundervisning och vilka möjligheter respektive utmaningar beskriver lärarna i relation till dessa mål?* I Gy11 beskrivs den värdegrund som det svenska skolsytemet vilar på och med värdegrunden avses ett antal värden vilka alla som arbetar i skolan har i uppdrag att arbeta utifrån samt diskutera med eleverna. De lärare som deltog i fokusgruppssamtalet delar denna syn och diskuterade sitt ansvar att aktualisera värdegrunden i sin undervisning och lärarna kom fram till att värdegrundsarbetet sker naturligt. Lärarna är medvetna om att värdegrunden ska genomsyra den undervisning som genomförs och uppfattar att svensklärare därmed har en ingång till att bedriva värdegrundsundervisning genom litteraturundervisningen. I enlighet med Alkestrand (2017) beskriver lärarna det faktum att undervisningsmetoder och material är fundamentalt i värdegrundsarbetet och därmed bör varje enskild lärare ta ställning till detta, eftersom läroplanerna inte anger hur värdegrundsarbetet ska bedrivas.

Lärarna kommer fram till att valet av böcker, där avslutet ”inte blir som man hade tänkt sig”, eller att boken innehållsligt bör vara ”god” inte nödvändigtvis behöver erhålla endast upplevelser från ”goda” böcker i litteraturundervisningen. Å andra sidan uttrycker lärarna återigen värdet av elevernas positiva läsupplevelse, och att därmed inte välja litteratur som belyser allt för betungade ämnen som bidrar till att läraren berövar elevernas läslust vilket återigen belyser vikten av lärarens profesionella omdöme. Även i de tunga ämnena finns det elever som känner igen sig, vilket kan ge eleverna ett ytterligare perspektiv på igenkänning. Enligt lärarnas uppfattning kräver detta en ännu större ansträngning för att uppnå målet med litteraturen.

I fokusgruppssamtalets resultat betonas vikten av att värdegrundsarbetet bör innefatta och kopplas till aktuella samhällsdebatter, vilket även tydliggörs i elevsvaren. Med utgånspunkt i att texter har en didaktisk potential, att på ett naturligt sätt integrera och belysa värdegrundsfrågor, synliggörs textens didaktiska potential genom lärarnas arbetssätt. Detta innebär att läraren, kanske med hjälp av en skolbibliotikarie, först medvetet bör välja ut texter som ger eleverna möjlighet att utveckla sin självinsikt och förståelse av andra människors erfarenheter, livsvillkor, tankar och föreställningsvärldar. Langer (2017) förklarar att varje lärare bör ge eleverna rika tillfällen att genom reflektion succecivt fördjupa sina föreställningar av det lästa. Därmed ligger inte utmaningen i valet av text, utan i hur frågorna till texten formuleras. Denna uppfattning delas av lärarna som påtalar att värdegrundsarbetet bör ske utifrån elevernas olika behov. Utgångspunkten i texterna bör grunda sig i elevernas förmåga till igenkänning. Däremot bör inte texterna fullt ut matcha elevernas åsikter då en förståelse för och utveckling av andra tankesätt bidrar till kunskap.

Fredriks tidigare uttalande om boken *Lolita* beskriver även Persson[1] (2010) genom att förklara att en litterär text genom sitt innhåll på olika sätt kan utmana och provocera. Textens provokation erbjuder svårigheter i undervisningen för att den inte infriar läraryrkets kriterium för relevans samt att romanen är för vuxna. Persson beskriver en efferent läsart, vilket innebär att lärare söker efter tydliga budskap eller fakta med direkt användbarhet utanför den konkreta litterära texten.

[1] Magnus Persson (2010). *Att läsa Lolita på lärarutbildningen*. I artikeln beskriver beskriver Persson (2010) hur romanen *Lolita* kan framstå som provocerande och vad som anses vara relevant litteratur för yngre åldrar. Romanen berör tabubelagda ämnen och upplevs moraliskt tveksam.

Alkestrand (2016) ger exempel på skönlitteratur som tematiskt går emot skolans värdegrund. Författaren refererar till Joseph Conrads roman *Mörkrets Hjärta* (1899). Romanen har en didaktisk potential avseende alla människors lika värde, då det ger upphov till motsägelser som läsaren tvingas förhålla sig till på ett annat sätt. Eleverna bör uppmuntras till ett kritiskt förhållningssätt till texten vilket kan bidra till diskussion av bland annat rastänkande. Enligt Langer (2017) skapar motstridigheter som kopplas till texten förutsättningar för värdegrundsarbete genom romanen. För att eleverna ska utveckla sin förmåga att använda skönlitteraturen som källa till självinsikt och förståelse av andra människors erfarenheter, livsvillkor, tankar och föreställningsvärldar bör de befinna sig i olika faser under läsningen (Langer, 2017). Litteraturen ska även ”utmana eleverna till nya tankesätt och öppna för nya perspektiv” (Skolverket, 2011).

Enligt lärarnas utsagor gällande uppfattningar om värdegrunden råder det en tvetydighet angående litteraturens sätt att utmana eleverna till nya tankesätt. Lärarna förklarar att det inte är helt enkelt att ge eleverna möjlighet att diskutera angelägna livsfrågor och fördjupa sin förståelse för litterära texter. Vilka metoder som fungerar väl i arbetet med litteraturen råder det en differentierad syn på. Renberg och Friberg (2015) beskriver att en av svensklärarens främsta uppgifter är att ge eleverna möjlighet att både diskutera angelägna livsfrågor men också fördjupa sin förståelse för litterära texter, vilket även lärarna diksuterar under samtalet. Enligt Molloy (2007) agerar lärare utifrån en individuell moralisk och etisk kod när valet och arbetet av litteratur bedrivs, vilket även synliggörs i lärarnas olika beskrivningar av hur de vill arbeta med litteratur. Ewa förklarar, i enlighet med författarna, att det uppstår en ambivalens hos läraren, eftersom värdegrundsuppdraget inte är uppdelat utan förväntas införlivas i all undervisning. Molloy (2007) förespråkar därme en enhetlig syn på skolans olika uppdrag, men att vissa delar av uppdraget prioriteras mer än andra, vilket också skildras utifrån lärarnas uppfattningar om värdegrundsuppdraget.

Molloy (2007) förklarar att målet med ett integrerat arbetssätt i undervisningen gällande värdegrundsfrågor utvecklar nya insikter hos eleverna som påverkar elevernas syn på olika värden. Ett sådant arbetssätt bekräftar det faktum att elevernas varierande åsikter kan påverkas och förändras. I elevsvaren framställs kategorier som kön, klass och etnicitet, vilket Molloy (2007) förklarar kan vara problematiskt eftersom läraren då valt ett politisk ställningstagande utifrån novellen. Det politiska ställningstagandet innebär att kategorierna får

ta plats i undervisningen och problematiseras. Molloys (2017) förklaring innebär således att läraren bör upplysa eleverna om ett kritiskt förhållningssätt i frågor gällande kategorierna, samt ge eleverna en inblick i den tid när författaren levde och verkade för att även skildra texter från olika tider. Läraren bör i undervisningen upplysa eleverna om samhällsutvecklingen som skett samt ge eleverna möjlighet att i skönlitteraturen se såväl det särskiljande som det allmänmänskliga i tid och rum (Skolverket, 2011). I elevsvaren går det även att urskilja uppfattningar gällande novellens epok, där en elev konstaterar att ojämlikhet mellan könen var aktuellt då, och är aktuellt nu. Detta tydliggör det faktum att ett krisitskt literacy-perspektiv på undervisningen medför att eleverna utvecklar förmågan att förstå och påverka sin omvärld, och utvecklar ett kritiskt förhållningssätt till olika beskrivningar av omvärlden (Molloy, 2017).

Lärarna är överens om att skolan ska förbereda och fostra eleverna inför kommande liv och att värdgrundsarbetet är en förberedelse inför det. Deras uttalande går i linje med skolans uppdrag vilket därmed visar att ytterligare ett mål med värdegrundsarbetet genom litteraturundervisnigen är att fostra eleverna inför framtiden. Lärarna samtalar om att skolan ska vara en plats dit alla människor är välkomna och där värdegrunden naturligt existerar. Samtalen med lärarna visar en positiv attiyd till litteraturens förmåga att hjälpa elever utveckla förståelse för de värden som skolan ska gestalta och förmedla. ”Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta” (Skolverket, 2011) är de värden som skolan är skyldig att gestalta. I samtalet med lärarna framkommer det inte *hur* lärarna förbereder eleverna. Novellen *Märit* skulle kunna vara ett sätt att närma sig fostrandet, eftersom elevernas förmåga att identifiera flera av dessa värden synliggörs i elevsvare, vilket även tydliggör novellens didaktiska potential.

I linje med skolans värdegrundsuppgrag uppfattar lärarna värdegrundsarbetet i litteraturundervisningen som ett sätt att främja elevernas personliga utveckling och stärka deras förståelse för andra människor. Lärarna påtalar att syftet med undervisningen inte är att eleverna ska bli kränkta, eller att hetsiga diskussioner ska uppstå, utan att målet är att vara lyhörd inför undervisningsgruppens behov och att lärarens relationsskapande gentemot eleverna framhålls. Eftersom det textarbete som sker i undervisningen, utifrån elevernas olika åsikter, kräver lärareengagemang, förklarar lärarna att relationen mellan lärare och elev är

fundamental för elevernas utveckling. Lärarna betonar att svårigheten även ligger i att vara lyhörd. Ett sätt att arbeta med detta är genom litteratur. Att lärare är inlästa på ungdomslitteratur förespråkas. Ewa förklar i samtalet att ett sådant arbete är tidskrävande och därmed rekommenderas ett nära samarbete mellan lärare, skolbibliotikarie och elever.

Lärares utmaningar med värdegrundsarbetet finns även i de möjligheter som litteraturundervisningens värdegrundsarbete ger. Utmaningen med valet av texter tydliggörs i lärarnas diksussion kring huruvida litteratursamtalet med och mellan elever kan skapa eventuella konflikter och att dessa berör grundläggande mänskliga rättigheter och demokratiska värderingar. Etnicitet, klass och kön och är kategorier som kan skapa konflikter förklarar Molloy (2017), vilket även påtalas i lärarnas utsagor. Man kan ana att det råder en rädsla inför konflikter i litteratursamtalet gällande vissa värden. Vad rädslan beror på samtalar inte lärarna om. Däremot betonas betydelsen av litteraturens möjlighet att öppna dörrar till flertalet av värdegrundens frågor, vilket tolkas som att de konflikter som uppstår är betydande för litteratursamtalet. En samsyn och diskussion mellan lärare skulle eventuellt bidra till en minskad rädsla inför konflikter.

Bradling (2020) skriver att om bokrekomendationer som matchar eleverna långtgående förekommer, kan texterna komma att bekräfta dess världsbild. Därmed ökar risken även för konflikter att uppstå, vilket däremot Molloy (2002) förespråkar som en av svenskämnets styrkor och understryker vikten av att eleverna bör läsa skönlitteratur för att lära sig något om livet, dess möjligheter och konflikter. En ökad inlevelseförmåga kan infinna sig om eleverna läser, skriver och talar om texter. Eftersom skönlitteraturen enligt Molloy (2002) öppnar upp för stora möjligheter bidrar även skönlitteraturen till motsättningar i klassrummet. Både Bradling (2020) och Molloy (2002) beskriver hur lärarens val av texter och följande samtal med och mellan elever kan skapa konflikter, och att konflikterna ofta handlar om de grundläggande mänskliga rättigheterna och demokratiska värderingarna. I en sådan kontext bildas främmandegörande effekter, där värdegrundsarbetets mål är att skapa självständiga och kritiska samhällsmedborgare. Detta ställer krav på en tillit hos läraren och eleverna till individens förmåga och potential (Alkestrand, 2016).

Omsättning av värdegrundsfrågor i praktiken

Studiens andra frågeställning handlar om *hur lärarna beskriver arbetet med värdegrunden genom litteraturen*. En central faktor utifrån lärarnas uppfattningar av värdegrundsarbetet i litteraturundervisningen berör värdet av elevernas vilja att läsa. Litteraturundervisningen bör i första hand utgå från elevernas intresse och inte på bekostnad av litteratur som exempelvis lärarna anser är viktig. Lärarna uppfattar alltså värdegrundsarbetets potential i litteraturundervisnignen genom elevernas lust att läsa. Svensklärare bör göra medvetna didaktiska överväganden utifrån värdegrunden i sin litteraturundervisning för att kunna vara en brygga mellan subjektiv och kritisk läsning menar Bradling (2020). I samtalet med lärarna framkommer det att det är medvetna didaktiska val av litteratur som avgör värdegrundsarbetet i undervisningen. Värdegrundsrbetet sker på olika sätt och med hjälp av olika typer av texter och ibland även med texter som enligt lärarna inte alltid anses utmanande. Lärarna påtalar däremot att didaktisk potential förekommer i många texter, och att det är *hur* textarbetet bedrivs i undervisningen som är primärt.

Ett arbetssätt som lärarna diskuterar gällande värdegrundsarbetet är att man medvetet kopplar arbetet till aktuella samhällsdebatter. Det innebär att lärare bör vara medvetna om och stå för sina värden om vad de anser är rätt och fel i både skolan och i samhället, eftersom lärarens uppgift är att överföra grundläggande värderingar till eleverna (Skolverket, 2018). Som tidigare nänmt framkommer vikten av samsyn gällande värden i fokussamtalet, vilket inte bara är en fördel vid konflikthantering, utan även vid förmedling av värden. Lärarens uppgift är att förmedla en samlad syn på vad skolan står för. Enligt lärarna ger aktuella samhällsdebatter gällande människorlivets okränkbarhet, jämlikhet och alla människors lika värde en tydlig ingång till att diksutera värdegrundsfrågor i undervisningen, samtidigt som det öppnar upp för en jämförelse mellan litteratur och andra typer av texter och samhällsdebatter. Däremot har även lärare skilda åsikter i samhällsdebatter, och väljer eventuellt många gånger litteratur därefter, vilket kan bidra till en något vinklad och delad samhällssyn. I elevsvaren tydliggörs novellen *Märits* didaktiska potential utifrån att eleverna specifikt svarar att novellen berör ojämställdhet, brist på solidarietet mellan människor, människolivets okränkbarhet, människans friheter och rättigheter och även brist på alla människors lika värde. Elevernas svar varierar gällande ojämlikheten. I några av elevvaren synliggörs ojämlikheten mellan könen, andra svarar att ojämlikheten snarare skildras mellan olika sociala

klasser och en annan elev ger en mer neutral syn på ojämlikheten, vilket vidgar perspektivet för olika uppfattningar.

I enlighet med Renberg & Friberg (2015) är lärarna överens om att en av svensklärares främsta uppgifter i undervisningen är att ge eleverna möjlighet till att både diskutera angelägna livsfrågor och fördjupa sin förståelse för litterära texter. Därmed kan det uppstå konflikter när lärare tolkar sitt uppdrag utifrån en individuell moralisk och etisk kod, vilket således kan bidra till en osäkerhet hos lärare och skapa obekväma sammanhang för lärare att diskutera värdegrundsfrågor med elever. Molloy (2007) tydliggör även resonemanget genom att lärares uppfattningar om etnicitet, klass, kön och generationer kan skapa motsättningar i diskussioner i undervisningen. Några sådana motsättningar synliggörs verken i fokussamtalen eller i elevsvaren. Däremot påtalar lärarna om vikten att belysa litteraturen utifrån olika perspektiv beträffande dessa värden. En möjlig tolkning utifrån lärarnas utsagor kan vara att ett värdegrundsarbete som belyses utifrån flera perspektiv inte bidrar till konfliktfyllda situationer. Om eleverna hade fått möjlighet till att diskutera novellen muntligt i grupp skulle eventuellt flera motsättningar kunna uppstå, eftersom det i flera elevsvar är tydligt att de uppfattat novellen på olika sätt.

Studiens tredje frågeställning lyder: *Vilka didaktiska val av litteratur i syfte att beröra värdegrundsfrågor gör lärarna och hur kan didaktiska val av litteratur för värdegrundspedagogik omsättas i praktiken?* Lärarna diskuterar att det är samtalet och dialogen som är kärnan i värdegrundsarbetet och en förutsättning för elevernas medvetna handlande. Det är genom medvetna val av litteratur och medvetna val av metoder där läsaren aktivt för en dialog med texten, ställer frågor till den samt kopplar händelser i texten till eget liv som ett medvetet värdegrundsarbete i litteraturundervisningen bedrivs. Langer (2017) förklarar att de olika föreställningsvärldarna är rörliga och föränderliga utifrån vilka frågor lärare vill att eleverna besvarar. Valet av arbetssätt i litteraturundervisningen bidrar till att eleverna skapar en kreativitet och rör sig mot en djupare förståelse som visar vägar till hur litteratur kan användas för en intensivare social, personlig, kritisk och kognitiv hållning (Langer, 2017). Ett sådant resonemang synliggörs även i fokusgruppssamtalen.

Elevinterventionen var ett sätt för eleverna att befinna sig i en föreställningsvärld. Utifrån Langers (2017) första fas, orienteringsfasen, skapar eleven en överblick genom att gå in i

texten och eleven skapar även initiala funderingar och idéströmningar. Under läsningen av novellen befann sig eleverna även i denna fas. Detta visar att novellen *Märit* även vid andra tillfällen, där litteraturen står i fokus för värdegrundsarbetet, kan ge eleverna möjlighet att forsätta utveckla sin förståelse för novellen, samt att undervisningen kan bedrivas explicit utifrån Langers faser.

Colnerud (2004) förklarar att även inom engelskspråkig utbildningsforskning förekommer flera begrepp vilka beskriver pedagogiska insatser som riktas mot att påverka elevernas moraliska handlingsnormer och demokratiska värderingar. På så sätt samlas värdegrunden under begreppet värdegrundspedagogik och urskiljer därmed olika värdegrundspedagogiska syften. Detta sätt bidrar till att varje individ får möjlighet till förståelse för värdegrundsfrågor - från trosuppfattning till demokratisyn - och inser att de hänger ihop i ett välintergrerat välfärdssystem, vilket nödvändigtvis inte behöver matcha elevernas åsikter. Däremot kan pedagogiska insatser ha olika objekt och ske i en integrerad pedagogisk praktik som kan rikta elevernas uppmärksamhet utifrån undervisningens syfte (Colnerud, 2004). Elevinterventionen visade resultat på en sådan integrerad pedagogisk praktik. Elevernas uppmärksamhet riktades mot ett värdegrundsarbete utifrån novellen *Märit* och genom att ställa frågor till novellen som belyser olika värden relfekterade och analyserade eleverna över dessa.

Vidare forskning

Analysen av studiens praktiska fält - lärarnas fokusgrupssamtal och elevinterventionen - tillsammans med studiens teoretiska delar – bakgrund, tidigare forskning och teori - har väckt en hel del frågor om ämnet. Det finns flera möligheter och behov till vidare forskning. En möjlighet är att fler elever från olika program och årskurser får delta i elevinterventionen. En annan möjlighet är att eleverna svarar och diskuterar frågor till novellen muntligt i grupp för att ta del av andras tolkningar och perspektiv för en mer fördjupad förståelse. Dessa två perspketiv hade bidragit till ett mer representativt resultat, där novellens didaktiska potential hade förstärkts. Eftersom lärarna bland annat påtalar det faktum att svårigheten i att bedriva ett värdegrundsarbete i undervisningen ligger i att hitta passande texter bör studien sättas i en större kontext. I en sådan undersökning kan lärarna tillsammans med lärare från andra arbetslag och program diskutera införlivandet av värdegrunden i undervisningen genom litteratur. Ett sådant perspektiv hade vidagt lärares olika uppfattning av fenomenet värdegrund samt bidragit till ny kunskap om *hur* ett väl fungerande värdegrundsarbete bedrivs. Ett sådant

perspektiv hade även underlättat för de utmaningar lärare står inför angående de eventuella konflikter som kan uppstå vid diskussioner som berör grundläggande mänskliga rättigheter och demokratiska värderingar i undervsiningen. Vid tillfällen där lärare får möjlighet att diskutera kategorier och teman som kan skapa eventuella konflikter, hade förmodligen genererat i en minskad konflikträdsla bland lärarna.

Slutord

Utifrån fokussamtalet visar elevinterventionen att elever i dialog med texten utifrån givna frågor tillägnar sig olika värden. Elevernas svar visar överlag en medvetenhet av en specifik kontext i litteraturundervisningen. Undersökningen har bekräftat lärarnas arbete med värdegrunden i litteraturundervisngingen och givit stöd till det fortsatta arbetet. Den didaktiska utblicken följs av studiens implikationer för litteraturundervisning på gymnasiet. Studiens resultat kan ställas mot en större kontext för att fördjupa kunskapen om hur värdegrundsarbete sker genom litteraturen. Studien bidrar till en inblick i ett aktivt och strategiskt värdegrundsarbete och synliggör för novellen *Märits* didaktiska potential. För att lärare ska lyckas med värdegrundsarbetet krävs engagemang, medvetenhet och strategier gällande litteraturundervisningen. Värdegrunden ska inte separeras från lärarens andra uppdrag. Det ställer krav på lärarutbildningen och skolväsendets ansvar förstärks för att lärare aktivt ska tolka och omsätta värdegrunden i det dagliga arbetet tillsammans med elever.

10.Referenser

Alexandersson, M. (1994), *Metod och medvetande*, Acta Universitatis Gothoburgensis.

Alkestrand, M. (2016). *Magiska möjligheter: Harry Potter, Artemis Fowl och Cirkeln i skolans värdegrundsarbete*. Diss. Lund : Lunds universitet, 2016.

Alkestrand, M. (2017). Engelsforstriologin och skönlitteraturens didaktiska potential. I Å. Hedemark & M. Karlsson (Red.), *Unga läser: läsning, normer och demokrati* (s. 29 – 51). Gidlunds förlag.

Bradling, B. (2020). *Låt romanen komma in: Transformativt lärande i gymnasieskolans litteraturundervisning*. Lic.-avh. Högskolan i Jönköping, 2020.

Bryman, A. (2018). *Samhällsvetenskapliga metoder*. (tredje upplagan). Liber.

Claesson, S. (2020). *Spår av teorier i praktiken: några skolexempel*. (Tredje upplagan). Studentlitteratur.

Colnerud, G. (2004). Värdegrund som pedagogisk praktik och forskningsdiskurs. Pedagogisk Forskning i Sverige, 9(2), 81-98.

Fejes, Andreas & Thornberg, Robert (red.) (2009). Handbok i kvalitativ analys. 1. uppl. Liber

Hedemark, Å & Karlsson, M. (2017). Inledning. I Å. Hedemark & M. Karlsson (Red.), *Unga läser: läsning, normer och demokrati* (s. 7 – 13). Gidlunds förlag.

Langer, J.A. (2017). *Litterära föreställningsvärldar: litteraturundervisning och litterär förståelse*. (Andra upplagan). Daidalos.

Lindgren, A. (2015). *Märit*. Novellix.

Molloy, Gunilla (2007*) Skolämnet svenska - en kritisk ämnesdidaktik.* Författaren och Studentlitteratur AB

Molloy, G. (2008). *Reflekterande läsning och skrivning*. (2., rev. uppl.). Studentlitteratur.

Molloy, G. (2017). *Svenskämnets roll: om didaktik, demokrati och critical literacy*. (Upplaga 1). Studentlitteratur.

Nordberg, O. (2020). *Litteraturdidaktik: teori, praktik, relevans, potential*. (Första upplagan). Liber.

Persson, M. (2010). Att läsa Lolita på lärarutbildningen. *Tidskrift för litteraturvetenskap (1988)*. (2010:3/4, s. 5-15).

Renberg, B. & Friberg, I. (2015). *Svensklärarens påverkan och praktik: på spaning efter konsten att undervisa*. (1. uppl.) Studentlitteratur.

SFS. (2010:800). *Skollag.* Hämtad från, http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skollag-2010800_sfs-2010-800

Skolverket. (2018). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011: reviderad 2018.* (3., kompletterade uppl.) Stockholm: Skolverket.
Skolverket (2011). *Läroplan för grundsärskolan 2011*. Skolverket.

Sverige. Skolverket (2011). *Förskolans och skolans värdegrund: förhållningssätt, verktyg och metoder*. Skolverket.

SOU 2021:65. Statens offentliga utredningar (2012). *Läsandets kultur*. Hämtad från: https://www.regeringen.se/49bb95/contentassets/8475aba8d50a4ad6881b13474004351a/lasandets-kultur-hela-dokumentet-sou-201265

11.Bilagor

Bilaga 1

Samtyckesblankett för lärare

Hej!

Jag studerar till ämneslärare med inriktning svenska och historia och skriver nu mitt examensarbete i svenska. I detta examensarbete vill jag undersöka hur svensklärare på gymnasiet arbetar med värdegrunden genom skönlitteratur i undervisningen. Du tillfrågas härmed om deltagande i denna undersökning. Jag skulle vara tacksam om du kunde tänka sig att vara med i studien, och tillsammans med två andra lärare diksutera ämnet.

Syftet med föreliggande studie är att undersöka på vilket sätt skönlitteratur används i skolan för att på olika sätt belysa värdegrundsfrågor, där litteraturen används som ett pedagogiskt verktyg. Syftet är också att undersöka om det finns någon problematik ur ett värdegrundsperspektiv att ta hänsyn till. Jag anser att det finns en mängd fördelar med att använda sig av skönlitteratur i skolan, inte bara för att utveckla elevers ordförråd och utöka deras erfarenheter, utan även för att eleverna får utveckla sin fantasi och får möjlighet att ta del av andra människors livssituation. Som svensklärare på gymnasiet med erfarenhet i arbete kring skönlitteratur anser jag dig lämpad att delta i undersökningen.

Intervjun beräknas ta 45 minuter. Samtalet kommer att inspelas och allt inspelat material kommer att avidentifieras. Dessutom kommer materialet att förvaras på ett säkert sätt så att enbart jag och eventuellt handledare/examinator får tillgång till det. Materialet kommer endast att användas för forskning. Du kommer vara anonym och undersökningen kommer att presenteras i form av en uppsats vid Jönköping University som i sin slutversion läggs ut på databasen DiVa. När uppsatsen är publicerad kommer all insamlade data att raderas.

Deltagandet är frivilligt och du har rätt att avbryta ditt deltagande när som helst och utan att ange någon anledning.

Om du har frågor om studien, hör gärna av dig till mig.

Hälsningar
Anela Efendic

Kontaktuppgifter
efan1277@student.ju.se

073-311 96 95

Handledare:

JÖNKÖPING UNIVERSITY
School of Education and Communication

Svenska för ämneslärare 91-120 hp
Ämneslärarprogrammet
VT21

Björn Bradling

björn.bradling@jonkoping.se

Jönköping 2021-04-21

Genom att skriva under här nedanför intygar du att du tagit del av informationen.

Accepterar du att delta i studien?

☐ *Ja, jag har tagit del av ovanstående information och accepterar att delta i studien.*

Om du deltar i studien, godkänner du att dina personuppgifter behandlas för utbildningsändamål i enlighet med ovanstående information?

☐ *Ja, jag har tagit del av ovanstående information och godkänner att mina personuppgifter behandlas för utbildningsändamål i enlighet med ovanstående information.*

Om du deltar i studien, godkänner du att dina personuppgifter behandlas för forskningsändamål i enlighet med ovanstående information?

☐ *Ja, jag har tagit del av ovanstående information och godkänner att mina personuppgifter behandlas för forskningsändamål i enlighet med ovanstående information.*

Namnteckning: _____

Namnförtydligande: _____

Bilaga 2

Intervjuguide

Tolkning av värdegrunden

12. Hur tolkar ni läroplanens värdegrundsuppdrag?

- På vilket sätt uppfattar ni begreppet värdegrund?

13. Vad betyder begreppet värdegrund för er?
14. Finns det delar i värdegrundsarbetet som ni uppfattar som viktigare än andra delar?

- Varför?

Didaktiska val

15. Anser ni att det finns kopplingar mellan värdegrundsuppdraget och svenskämnets litteraturundervisning?

16. På vilket sätt uppfattar ni erat arbete med värdegrundsfrågor vid val av litteratur i svenskundervisningen?

    - Arbetar ni med specifika delar av värdegrunden?
    - Är valet av litteratur medvetet i förhållande till värdegrunden?
    - Uppfattar ni erat val av litteratur som något ni vet kan tillföra att specifika diskussioner i klassrummet uppstår?
    - Beskriv en typiskt bra bok att använda sig av för ett funderande värdegrundsarbete i svenskämnet.

17. Vilka förtjänster uppfattar ni finns med värdegrundsarbetet genom litteratur?

18. Vilka utmaningar uppfattar ni finns med värdegrundsarbetet genom litteratur?

19. Uppfattar ni att valet av skönlitteratur kan vara avgörande för elevernas syn på värdegrundsfrågor?

20. Måste en bok vara ”moraliskt god” för att ni ska välja den?

Målet med värdegrundsarbetet

21. Vad är er uppfattning gällande målet med värdegrundsarbetet genom litteratur?
    - Skiljer ni på värdegrundsuppdraget och kunskapsuppdraget?

22. Hur tror ni att ett idealistiskt värdegrundsarbete ser ut?

Bilaga 3

1. Vilka röster hörs i novellen? Hur tror du att gestalterna hade berättat ”sin historia”?

2. Vilka motiv finns med i novellen? Hur skildras motiven? (Exempel: Omöjlig kärlek, kärlek över klassgränser etc.)

3. Uppfattar du något religiöst tema i novellen? På vilket sätt skildras det i så fall?

4. Hur tror du att de inblandade personerna i novellen uppfattar deras relation till varandra?

5. Hur och varför dog Märit?

6. Vilka frågor, tankar och känslor väckte novellen hos dig?

7. Vad vill texten säga, vilket budskap tror du att författaren vill förmedla?

8. Uppfattar du att novellens budskap på något sätt skildras när killarna i slutet av texten kollar på äggen?

9. Hur uppfattar du novellen som en källa till självinsikt och förståelse av andra människors erfarenheter, livsvillkor, tankar och föreställningsvärldar?

10. Uppfattar du att novellen belyser värden som människorlivets okräkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet och solidaritet mellan människor? På vilka sätt?

Bilaga 4

Samtyckesblankett för elever

Hej!

Jag studerar till ämneslärare med inriktning svenska och historia och skriver nu mitt examensarbete i svenska. Temat för examensarbetet är hur värdegrnundsarbetet sker genom litteraturundervisning på gymnasiet.

Syftet med föreliggande studie är att undersöka på vilket sätt skönlitteratur används i skolan för att på olika sätt belysa värdegrundsfrågor, där litteraturen används som ett pedagogiskt verktyg. Syftet är också att undersöka om det finns någon problematik ur ett värdegrundsperspektiv att ta hänsyn till. Jag anser att det finns en mängd fördelar med att använda sig av skönlitteratur i skolan, inte bara för att utveckla elevers ordförråd och utöka deras erfarenheter, utan även för att eleverna får utveckla sin fantasi och får möjlighet att ta del av andra människors livssituation.

Jag skulle vara tacksam om du kunde tänka dig att vara med i studien, där din uppgift blir att läsa novellen *Märit* av Astrid Lindgren samt individuellt och skriftligt svarar på frågor till

den. Uppgiften förväntas ta ca. 90 minuter och jag kommer att finnas tillgänglig i klassrummet under tiden.

Allt material kommer att avidentifieras. Dessutom kommer materialet att förvaras på ett säkert sätt så att enbart jag och eventuellt handledare/examinator får tillgång till det. Materialet kommer bara att användas för forskning.

Deltagandet är frivilligt och du har rätt att avbryta ditt deltagande när som helst och utan att ange någon anledning.

Om du har frågor om studien, hör gärna av dig till mig.

Hälsningar

Anela Efendic

Kontaktuppgifter

efan1277@student.ju.se

Genom att skriva under här nedanför intygar du att du tagit del av informationen.

Accepterar du att delta i studien?

☐ *Ja, jag har tagit del av ovanstående information och accepterar att delta i studien.*

Om du deltar i studien, godkänner du att dina personuppgifter behandlas för utbildningsändamål i enlighet med ovanstående information?

☐ *Ja, jag har tagit del av ovanstående information och godkänner att mina personuppgifter behandlas för utbildningsändamål i enlighet med ovanstående information.*

Om du deltar i studien, godkänner du att dina personuppgifter behandlas för forskningsändamål i enlighet med ovanstående information?

☐ *Ja, jag har tagit del av ovanstående information och godkänner att mina personuppgifter behandlas för forskningsändamål i enlighet med ovanstående information.*

Namnteckning: _____

Namnförtydligande: _____